

HÖGSKOLAN
Dalarna

Institutionen för Hälsa och samhälle

Examensarbete för specialistsjuksköterskeutbildning till Distriktsköterska

Avancerad nivå, 15 högskolepoäng

VÅ 3019 HK 2008

Barn och Ungdomars Upplevelser Av Separation Sett Ur Ett Omvårdnadsperspektiv.

Systematisk Litteraturstudie.

Författare

Rigmor Olsson

Ingela Ryen

Handledare

Maria Forsner

Examinator

Ethel Ramfelt

HÖGSKOLAN
Dalarna

Department of Health and Social Sciences

Student Thesis Degree of Master in Nursing

Advanced level 15 ECTS

Year 2008

Children And Adolescents of separation and their Experiences In A Perspective of Caring.

Systematic Review

Authors

Rigmor Olsson

Ingela Ryen

Supervisor

Maria Forsner

Examiner

Ethel Ramfelt

Sammanfattning

Syftet med denna studie var att belysa barn och ungdomars erfarenheter, upplevelser och eventuella risk-och skyddsfaktorer i samband med föräldrarnas separation. Undersöka betydelsen av goda familjerelationer och vilka möjliga stödåtgärder sjuksköterskor kan använda för att hjälpa barn och ungdomar som inte mår bra av en separation.

Metoden var utformad som en retrospektiv systematisk litteraturstudie och sökningar gjordes i databaser, framförallt via Högskolan Dalarna bibliotek. I resultatet framkommer hur barn upplever separationer, både positiva och negativa aspekter. Bra relationer både inom och utom familjen är viktiga för barnen vilket framkommer genomgående i arbetet.

Umgängesföräldern har en viktig roll för barnen. Självva boendet spelar oftast inte så stor roll så länge barnen har bra relation till, regelbundet umgänge med, båda föräldrarna. Många riskfaktorer för barnen är ändå kopplade till separationer och barnen kan må psykiskt dåligt ända upp i vuxen ålder. Sjuksköterskan i barn- och skolhälsovården kan använda sig av olika verktyg för att hjälpa barn och föräldrar efter en separation. Familjefokuserad omvårdnad är en omvårdnadsmodell som lämpar sig väl för familjer i svåra och konfliktfyllda situationer.

Nyckelord

Relationer, barn och ungdomar, separation, Distriktsköterska, familjefokuserad omvårdnad

Abstract

The aim of this study was to illuminate children and adolescents (teenagers) experiences, risk factors and factors of protection in connection with their parent's separation. The investigation was to examine the meaning of good family relations and possible supportive measures for the nurses to help children and adolescents with experiences of a separation. The design was a retrospective systematic review and seeking was made in databases, especially in Högskolan Dalarnas Library. The result emerges how children experiences separation, both positive and negative aspects. Good relationships in the family, both outside and inside, are important for the children and it emerges generally in the study. The relation parent has an important role for the children. Usually, the residence doesn't have a huge impact if the relationship with, regularly social intercourse with, both parents are good. Many risk factors for the children are related to their parent's separation and children can suffer from bad experiences connected to the separation even when they are adults. The nurse in the children- and school health service can use many different tools to help children and parents after a separation. Family focused caring is a model of caring which is very suitable for families in difficult situations and situations of conflict.

Key words

Relationship, children and adolescents, separation, public health nurse, family focused care.

Innehållsförteckning

Inledning	2
Bakgrund	2
Relationer i familjen-Vårdnadshavare, umgängesförälder och olika boendelösningar	2
Barn och ungdomars hälsa och ohälsa	4
Barnens erfarenheter och eventuella riskfaktorer i samband med separation	6
Sjuksköterskans roll	7
Skolhälsovården	8
Omvårdnad och familjefokuserad omvårdnad	9
Problemformulering/Definitioner	10
Syfte/Frågeställningar	11
Metod	11
Design/Datainsamling	11
Urval av litteratur	12
Granskning av artiklarna/Etiska aspekter	14
Resultat	17
<u>Familjerelationer</u>	17
Umgängesföräldrarnas betydelse för barnet	18
Syskon och styvfamilj	20
Boendets betydelse för relationen	21
<u>Barn och ungdomars positiva respektive negativa erfarenheter och upplevelser vid separation</u>	23
<u>Dokumenterade risk- och skyddsfaktorer för barn och ungdomar vid separation</u>	26
Riskfaktorer	26
Skyddsfaktorer	28
<u>Hur barn- och skolhälsovården kan stödja barn och ungdomar vid separation</u>	29
Resultatsammanfattning	32
Diskussion	33
Resultatdiskussion	33
Metoddiskussion	35
Slutsats/Vidare forskning/Klinisk praxis	36
Referenslista	40
Bilagor	46

Inledning

Det är inte alla förhållanden mellan män och kvinnor som blir varaktiga. Ofta har paret hunnit få barn tillsammans när de bestämmer sig för att separera. Många barn påverkas av sina föräldrars separationer varje år och ungefär 46 000 barn hade föräldrar som valde att flytta ifrån varandra under 2006. Efter en separation är det vanligast att föräldrarna har gemensam vårdnad om barnet (91 %). De återstående 9 % är ojämnt fördelade mellan mammor (8%) och pappor (1%), där mammorna oftare får ensam vårdnad jämfört med papporna (Statistiska central byrån [SCB], 2008). Statistiken visar att sjuksköterskan måste vara medveten om att många barn och ungdomar erfar att deras föräldrar separerar. Många barn mår dåligt vid separationer och att det är viktigt att sätta barnet i fokus men även att involvera hela familjen i omvårdnadsprocessen (Saveman, 2003).

Bakgrund

Relationer i familjen-Vårdnadshavare, umgängesförälder och olika boendelösningar

Goda relationer framförallt till sina föräldrar gynnar hälsan och bidrar till att man klarar yttre och inre stress på ett bättre sätt (Rädda Barnen, 2008).

Vid en separation är det vanligast att barnet bor stadigvarande hos en förälder (oftast mamman) och har umgänge med den andra föräldern (oftast pappan) (Öberg & Öberg, 2002). År 1998 gjordes förändringar i föräldrabalkens regler angående vårdnad, boende och umgänge. Detta ökade domstolens möjlighet att besluta om gemensam vårdnad om barnet även om en förälder motsatte sig detta. Regelförändringens syfte var att barnet skulle bibehålla en god relation med båda föräldrarna. I denna regelförändring har man även försökt förtydliga barnens bästa. Bedömningsfaktorer som man tog hänsyn till är föräldrarnas lämplighet och överenskommelse, barnens vilja och barnens umgänge och kontakt med den förälder som de inte stadigvarande bor hos. En viktig del är kontakten med syskonen. Mindre betydelse har föräldrarnas ekonomiska förhållanden och ekonomiska standard. 1983 gjordes en lagförändring där barnet hade rätt till umgänge med sin förälder istället för att föräldrarna har umgängesrätt till barnet (Ejderstedt, 2004).

Barnets födelse ger modern en given plats för moderskapet jämfört med faderskapet som egentligen inte är direkt kopplat till barnet utan måste garanteras av modern. Faderns relation med modern har en avgörande betydelse för hans status som pappa och förälder.

Modern har full status som rättslig förälder såsom arvsrätt, vårdnadsansvar, umgängesrätt, underhållsskyldighet och förmyndarskap. Hon har alltså automatiskt alla rättigheter och skyldigheter gentemot barnet. Men tanken är att barnets biologiska föräldrar ska så långt som möjligt erhålla rättslig status, eftersom barn har rätt till två föräldrar. Den förälder som innehar annan adress än barnet kallas umgängesförälder, trots att barnet bor lika mycket hos den föräldern, som vid växelvis boende (Nordström, 2004).

De flesta föräldrar kommer själva överens om hur barnet ska bo och hur umgänget ska fungera men när föräldrar inte kan komma överens så krävs en rättslig process i tingsrätten för att utröna var och hur barnet ska bo och hur mycket umgänge de ska ha med umgängesföräldern. Barnets vilja beaktas inte alltid vid beslut kring boendet. I en undersökning av 25 barn som fått sin vilja redovisad i tingsrätt vid vårdnadstvist kunde författarna utläsa att de barn som var negativa och ambivalenta blev mer ifrågasatta i rätten och barnets motvilja mot att träffa umgängesföräldern har ej ansetts som den verkliga viljan. Barnets rätt omfattar inte barnets rätt till icke umgänge utan det kan tolkas som att umgänget ses som barnets plikt och förälderns rätt. Genom verkställighet så kan barnet tvingas till umgänge men en förälder kan inte tvingas till umgänge med sitt barn. I besluten är tanken att barnets bästa är att umgås med båda sina föräldrar väldigt stark jämfört med vad som är viktigt för barnets säkerhet (Höjer & Röbbäck 2007).

Föräldrarnas verbala förmåga har en stor makt. Barnens bästa anges ofta i otydliga formuleringar. Höjer och Röbbäck påpekar att det är så viktigt att barn får komma till tals, men om deras vilja beaktas är en annan sak (Höjer & Röbbäck 2007). Barnkonventionen, artikel 12:1, säger att barnet ska ha rätt att framföra sina åsikter, antingen direkt eller via företrädare. Barnets åsikter bör tolkas med hänsyn till barnets ålder och mognad. Enligt, artikel 18:1, gäller principen att båda föräldrarna har ett gemensamt ansvar för barnets uppfostran och utveckling med barnets bästa i främsta rummet (Utrikesdepartementet [UD], 2003).

Gemensam vårdnad betyder inte att barnet bor lika mycket hos båda föräldrarna utan det betyder att båda föräldrarna har *juridisk bestämmanderätt* (Thornstam, 1996).

Principen om delad vårdnad behöver inte alltid vara det bästa för barnet framförallt inte om föräldrarna inte kan samarbeta (Höjer & Röbbäck 2007).

Om barnet bor lika mycket hos båda föräldrarna kallas det växelvis boende och det var cirka 21% av barnen som bodde växelvis mellan 2001-2002.

Det betyder att 87 000 barn mellan 0-17 år bodde växelvis hos sina föräldrar. De barn som enbart bodde med sin mamma var cirka 61% och 9% av barnen bodde enbart med sin pappa efter separationen. (Statistiska central byrån [SCB], 2002).

Många barn flyttar till lägenhet i samband med att deras föräldrar separerar. Det kan skapa stress för barnet att behöva flytta från sin trygga hemmiljö till ett nytt ställe (SCB, 2008).

Vid växelvis boende anser socialstyrelsen att båda föräldrarna bör vara delaktiga och ansvariga i barnets liv. Domstolen kan döma oeniga föräldrar till växelvis boende trots att en av föräldrarna motsätter sig detta (Broberg, 2004).

I Rädda barnens bok så uppgav en del barn att växelvis boende tvingat dem att bo långa tider med en förälder som de inte känt sig trygga med. Om relationen inte var bra innan separationen så är det inte alltid den blir bra sen heller. Detta kan i vissa fall bero på bristande anknytning från första början. De barn som tappat en del eller hela kontakten med en förälder (oftast pappan) kan få en känsla av att vara bortvald och drabbas av skamkänslor för att inte duga (Rädda Barnen, 2008).

Så små barn som ettåringar kan bo växelvis hos föräldrarna bara barnet känner sig tryggt hos både mamman och pappan. Perioderna ska givetvis vara korta i början. De små barnen måste få träffa båda föräldrarna flera gånger i veckan för att lättare komma ihåg den frånvarande föräldern och behålla relationen till båda. Dessa boendeperioder kan sen successivt förlängas allt eftersom barnet blir äldre. Behoven förändras från år till år och barnet brukar oftast "landa" hos en av föräldrarna i övre tonåren. Då och då måste föräldrarna tillsammans med barnet sätta sig ner och prata igenom boendeformen och hur barnet mår. Föräldrarna bör vara öppna för förändringar och gemensamt föra en öppen dialog tillsammans med barnet angående boendeformen. Samtalen bör leda fram till vad som är bäst för barnets hälsa och välmående (Öberg & Öberg, 2002).

Barn och ungdomars hälsa och ohälsa

För att kunna skapa en "god hälsa" krävs att alla har ett gemensamt synsätt på vad hälsa är. Med helhetssyn menas barnets totala situation som tydligt framkommer inom familjefokuserad omvårdnad (Linder, 2003).

En definition i Hälsa 21 som ofta används är den som World Health Organisation sammanställt 1948 där de menar att hälsa är ett tillstånd av fullständigt fysiskt, psykiskt och socialt välbefinnande, och ej enbart frånvaro av sjukdom eller handikapp (World Health Organisation [WHO], 2008).

Det har framkommit att barn och ungdomar till välutbildade och höginkomsttagande föräldrar har bättre förutsättningar för en hälsosam livsstil (Sahlqvist, Wiberg & Arvidsson, 2001)

Bidragande faktorer till en god hälsa för barn kan vara om mamman har en god utbildning och om barnet får växa upp i en trygg och säker hemmiljö. En högre socioekonomisk levnadsstandard, ett rikt socialt nätverk och att föräldrarna har en stabil livssituation gynnar barnets hälsa (WHO, 2008).

Fysiska hälsorisker kan var allt från att barnet inte får en näringsrik kost eller sömnbehovet tillgodosett till barnaga (Hagelin, Magnusson & Sundelin, 2007). En negativ livsstil påverkar vår fysiska hälsa på ett sätt som kan leda till sjukdomar. Barn och ungdomar i socialt utsatta familjer såsom låginkomsttagare, arbetslösa och socialbidragstagare röker mer än andra. Många ungdomar kommer förr eller senare i kontakt med alkohol som kan bli inkörsporten till andra droger (Sahlqvist et al., 2001).

Psykosociala hälsorisker för ett barn kan vara allt från att föräldrarna inte klarar av sin föräldraroll, att de inte ger tillräckligt känslomässigt stöd till att de verbalt kränker barnet (Hagelin et al., 2007). Om man som ung har få relationer och sociala kontakter kan det leda till ohälsa. Människan är en social varelse som behöver ha mänsklig kontakt och närhet för att utvecklas på ett bra sätt. Att inte ha en familj och ett socialt nätverk som ger barnet/ungdomen stöd kan störa utvecklingen och göra barnet/ungdomen känslig för påfrestningar. Detta kan i värsta fall leda till psykosocial ohälsa. Vara drabbad av psykosocial ohälsa som till exempel av att ha växa upp i en dysfunktionell familj tillsammans med att haft för höga krav på sig själv och/eller från omgivningen kan leda till att stressen blir för stor (Sahlqvist et al., 2001).

Drygt 80 % av skolbarn/ungdomar i olika skolklasser som deltagit i en enkät uppgav att de ofta lider av stress. Stressen barnen upplevde tror de själva berodde bland annat på arbetsmiljön i skolan, olika problematiska familjesituationer och indirekta och direkta krav på till exempel rätt klädsel och acceptans från kompisar. Flickor anger oftare än pojkarna att det är hemmet, familjesituationen och fritiden som är störst orsak till stress. Långvarig stress kan bli kronisk och leda till psykisk ohälsa som kräver behandling (Barnombudsmannen [BO], 2004).

Barnens erfarenheter och eventuella riskfaktorer i samband med separation

Barn vars föräldrar hör till låginkomsttagare löper ökad risk att föräldrarna separerar jämfört med barn vars föräldrar har högre inkomst. Barn vars föräldrar separerat ses som en riskgrupp för ohälsa, men att växa upp i en konfliktfylld kärnfamilj ses som ett större hot mot barns goda hälsa än vad separationen är. Genetiska och personliga egenskaper tillsammans med barnets närmiljö har betydelse för hur barnet klarar av att hantera bland annat konfliktsituationer och andra krav i livet (Bing, 2003).

Allmänna barnhuset presenterar ett forskningsprojekt från Göteborg 2001 där 107 vårdnadsutredningar granskats. Det har i samtliga utredningar framkommit att barnen inte mår bra under rådande konflikt under en separation. Barnen lider av lojalitetskonflikt när det tvingats censurera positiva upplevelser vid besök hos umgängesföräldern. Det blir liksom inte tillåtet att berätta att de haft roligt hos mamma eller pappa (Höjer & Röbbäck 2007).

I Rädda Barnens enkätundersökning som handlade om konflikter mellan föräldrarna berättade barnen att de inte kände igen sin "vanliga" mamma eller pappa när de bråkade. Barnen uttryckte ändå att föräldrarna skulle stå för sin skilsmässa och för mycket umgänge föräldrarna emellan kan till en början endast vara förvirrande för barnen. För att barnen ska kunna bearbeta separationen så är det viktigt att föräldrarna kan samarbeta (Rädda Barnen, 2008).

I en intervjuundersökning i Australien 2003, där vuxna mellan 30-46 år som upplevt separationer och nya familjekonstellationer som barn, framkom det att de som barn upplevt att en del av mammorna fastnat i en känsla av ilska och förlust många år efter en skilsmässa. En del mammor hade kastat sig in i nya förhållanden omgående och barnen kände sig då åsidosatta. Detta har påverkat relationen mellan mamma och barn långt upp i vuxen ålder (Hughes, 2007).

Många barn hamnar i en styvfamilj med styvförälder och styvsyskon som det förväntas fungera tillsammans med och flera av dessa barn uttrycker en önskan om mera egentid med boföräldern (Rädda Barnen, 2008).

Psykomotoriska avvikelser, försenad skolstart och behov av specialutbildning är vanligare hos pojkar som drabbas av en kris. Hos pojkar påverkas också den mentala utvecklingen av

känslomässig stress i familjen som till exempel vid separationer och detta kan leda till att pojkar kan få det svårare än flickor efter en skilsmässa. Flickor och pojkar har olika sårbarhet och skilda risk- och skyddsfaktorer (Bing, 2003).

Rädda barnen har tidigare, 2006, haft en ”mottagningsadress” med en enkätundersökning på Internet sajten Lunarstorm, www.skiljas.rb.se, för barn och ungdomar mellan 6-18 år dit de kunde vända sig med frågor och funderingar angående föräldrars separationer. Mottagningen låg ute under 2 års tid och ca 700 barn hade använt den mer eller mindre och medelåldern på barnen var 11,5 år och mestadels flickor 80 %. Barnens berättelser handlade ofta om rädsla, oro och en övergivenhet och det vanligaste temat var hur boendet arrangerats för dem. De har inte blivit lyssnade på när det gäller boendeform och vem de skulle bo hos. Barnen har saknat förklaringar till skilsmässan vilket skulle ha bidragit till trygghet och kontroll. Många barn stannar upp i sin utveckling under den akuta och tidiga fasen av separationen. Vanliga reaktioner som framkommit hos barn efter föräldrars separation är bland annat förnekelse, aggression, depression, oro, sömnsvårigheter och till och med regression där barnet gått tillbaka till ett tidigare utvecklingsstadium. Dessa symtom kräver stöd och behandling för att förhindra att barnets självkänsla försämras och att barnet hamnar i ett sämre utgångsläge (Rädda Barnen, 2008).

Sjuksköterskan roll

Distriktssköterskan arbetar utifrån ett helhetsperspektiv på både individ och familjenivå. Hon har genom sin vidareutbildning och yrkeserfarenhet goda kunskaper om vad som främjar respektive hotar ett barns hälsa och utveckling. Hon kan vara ett naturligt stöd för både barn och vuxna vid till exempel en separation. Hon fungerar som en sammanhållande länk mellan olika vård- och organisationsformer och kan hänvisa till andra professioner som familjen kan vara i behov av. Distriktssköterskans arbete bygger på ett hälsofrämjande förhållningssätt för alla åldrar, allt från barnhälsovård till äldreomsorg, både med mottagningsverksamhet och hemsjukvård (Linder, 2003).

För alla familjemedlemmar kan hon se till var och ens behov och för att Distriktssköterskan ska kunna utföra ett så bra och säkert arbete som möjligt finns nästan alltid riktlinjer. Dessa finns inom de flesta vårdverksamheter och är avsedda till att personalen ska arbeta efter för att undvika att vårdinsatserna blir olika (Willman, Stoltz & Bahtsevani, 2006).

På barnavårdscentraler (BVC) arbetar Distriktssköterskor och barnsjuksköterskor med hälsoövervakning och prevention. Det förebyggande arbetet handlar bland annat om råd och stöd till föräldrar, vaccinationer, förebyggande av olycksfall och övrig hälsoupplýsning. Distriktssköterskan har en viktig roll i samverkan med andra aktörer i samhället såsom barnomsorg, förskola och skola (Linder, 2003).

Skolhälsovården

Sjuksköterskor i skolhälsovården bygger sin verksamhet utifrån ett hälsofrämjande perspektiv. Tyngden ligger på hälsofrämjande arbete för att upprätthålla och utveckla en god hälsa för barn och ungdomar i skolan (Riksföreningen för skolsköterskor, 2008). Målet för skolhälsovården är att följa alla elevers utveckling, bevara och förbättra elevernas själsliga och kroppsliga hälsa, verka för sunda levnadsvanor och tillförsäkra elevernas rätt att vid behov söka skolhälsovård (Svensk författnings samling, [SFS] 1985:1100 kap 14).

En enkätundersökning från Rädda barnen uppgav 46 % av barnen att de helt eller delvis saknat stöd efter skilsmässan. När en sjuksköterska ska stödja ett barn med skilsmässoproblematik så bör hon tänka på att inte fråga för mycket, att lyssna noga, tillåta och bekräfta känslor, förmedla hopp och att inte tala illa om föräldrarna (Rädda Barnen, 2008).

Rädda barnen har bra råd att ge föräldrar att tänka på för att situationen ska bli så bra som möjligt för barnen i samband med en separation: bland annat att upprätthålla regelbunden kontakt med barnen, bo gärna nära varandra, barnet ska inte tvingas att välja sida, sätt barnet i första rum om ni träffar en ny partner, lyssna in barnet, skilj inte på syskon, var öppen för att ändra boendeformen och tillåta barnet att älska båda föräldrarna (Rädda Barnen, 2008).

I sjuksköterskans arbete ingår att ha en vårdande roll. Det sker bäst genom att möta barnens behov, främja jämlikhet och visa respekt mot barn och föräldrar. För att kommunicera med barn på ett adekvat sätt är etiken en viktig förutsättning (Eide & Eide, 2006). Som stöd för sjuksköterskan finns yrkesetiska normer som till exempel Sjuksköterskors etiska kod –ICN (Wohlin, 2008). Sjuksköterskan har ett utbildningsbevis från sin högskoleutbildning vilket innebär att hon har en formell kompetens där etiska aspekter ingår (Malmsten, 2001). Om en sjuksköterska ska vara lojal i något fall så bör hon vara det mot barnet som är den mest utsatta i situationen. Detta kan hon göra även med hela familjen i fokus (Eide & Eide, 2006).

Omvårdnad och Familjefokuserad Omvårdnad

Mänskligt liv skulle inte existera utan omvårdnad. Det lilla barnet får omvårdnad av sina föräldrar eller annan vårdare. För att kunna ge omvårdnad så måste man kunna "känna in" och förstå andra människors behov vilket är en empatisk förmåga. Själva omvårdnadshandlingen består i att verkligen se människan, det lilla barnet och att kunna utföra det som krävs för att hjälpa i en utsatt situation och barnet bör alltid finnas i fokus (Sahlqvist et al., 2000). Omvårdnad är sjuksköterskans specialistområde (Linder, 2003).

Familjefokuserad omvårdnad som modell uppkom 1982 genom att en enhet inrättades under ledning av Lorraine M. Wright. Hon studerade och behandlade familjer utifrån ett interaktionsperspektiv. Grundläggande begrepp som förekommer inom familjefokuserad omvårdnad är genogram, familjens utvecklingscykler, roller och interaktionella kommunikationsmönster. När sjuksköterskan försöker förbättra familjens förmåga att hantera den utmaning en separation innebär kan urskiljande, bedömning och behandling av hindrande föreställningar ha en kraftfull och förstärkande inverkan (Wright, Watson & Bell, 2002).

Familjefokuserad omvårdnad används av sjukvårdspersonal och terapeuter som en omvårdnadsmodell och inriktar sig på att se familjen som en helhet och att arbeta utifrån det. Familjefokuserad omvårdnad utgår från att familjen ingår i ett större system samtidigt som den består av ett antal mindre system. En familj är de personer som familjen själv tycker tillhör familjen (Saveman, 2003). Olika definitioner finns av vad en familj kan vara. Litteraturen ger olika bilder av en familj, allt från den traditionella kärnfamiljen till att personer i en familj inte behöver bo tillsammans eller ens vara släkt utan ingår i ett socialt system med varandra (U.S. Bureau of consensus, 1990; Friedman, 1998).

När sjuksköterskan träffar barn med en problematisk familjesituation så kan hon lägga mer fokus på samspelet mellan ohälsa och familjefunktion och får då en omvårdnadsmodell som stödjer och tar tillvara familjens resurser (Saveman, 2003).

Problemformulering

I vår kultur är det traditionella att man bor i en familj med båda sina föräldrar, en kärnfamilj. De barn och ungdomar som bor med enbart en förälder ingår i en större

riskgrupp för psykosocial ohälsa. Många barn tar på sig mycket ansvar och känner skuld på grund av separationen och många har tidigare genomlevt en konfliktfylld hemsituation.

Det är tydligt att många barn kommer i skymundan. Flertalet barn och ungdomar mår väldigt dåligt av att föräldrarna separerat och framförallt i akutskedet men också lång tid efteråt. Föräldrarna kan vara väldigt upptagna av sina egna känslor och hamna i en kris. Då är det kanske inte lätt att vara ett "bra" stöd för sina barn. Många barn upplever att de inte blivit lyssnade på och upplever sig bo hos "fel" förälder. Relationerna till föräldrarna kan försämrans mer eller mindre av en separation, framförallt till umgängesföräldern.

Det är angeläget att få kännedom om vilka signaler barnen sänder ut för att sjuksköterskan ska kunna uppmärksamma de barn som mår dåligt och kunna hjälpa på ett adekvat sätt? I sjuksköterskans profession är det viktigt att ha en helhetssyn och bra verktyg för att stödja barn och ungdomar. Genom ett familjefokuserat synsätt så är det lättare att se helheten i barnets situation tillsammans med familjen. Det är därför viktigt att lyfta fram vilka erfarenheter barn och ungdomar har av separationer och att de som mår dåligt uppmärksammas av sjuksköterskan så de kan få stöd och hjälp.

Definitioner

I barnhälsovård och skolhälsovård i Sverige arbetar både distriktssköterskor, barnsjuksköterskor och skolsköterskor. Sjuksköterskan/distriktssköterskan kommer oavsett kön att benämnas som hon.

Umgängesförälder: den förälder som barnet inte stadigvarande bor hos, oftast pappan.

Barn och ungdomar i denna studie har ett åldersspann på 0-18 år, barn 0-12 år och ungdomar 13-18 år.

Syfte: Syftet med denna studie var att beskriva barn och ungdomars erfarenheter, upplevelser och eventuella risk- och skyddsfaktorer i samband med separationer. Undersöka betydelsen av nära relationer och vilka stödåtgärder sjuksköterskor kan använda för att hjälpa barn och ungdomar som inte mår bra av en separation.

Frågeställningar

Vilken betydelse har nära relationer för barnen i samband med separationer?

Vilka positiva respektive negativa erfarenheter och upplevelser har barn i samband med separation?

Vilka risk- och skyddsfaktorer finns dokumenterade för barn och ungdomar vid separation?

Hur kan barn - och skolhälsovård stödja barn vid separation?

Metod

Design

Studien är utformad som en systematisk litteraturstudie. En systematisk litteraturstudie innebär systematisk sökning efter vetenskapliga artiklar som granskas och kvalitetsbedöms enligt granskningsmallar. Den här studien omfattar kvalitativa-, kvantitativa studier, forskningsöversikter och metaanalyser med medel och högt evidensvärde (Forsberg och Wengström, 2008).

Datainsamling

Initialt gjordes sökning via Högskolan Dalarnas biblioteks databaser genom enkel sökning på varje enskild databas. Grundläggande sökord för arbetets inriktning valdes såsom *divorce*, *child*, *joint custody* och *shared residence*. Dessa sökningar gav få relevanta träffar och sökorden breddades och metasökning gjordes istället. Sökorden skrevs i olika kombinationer för att få relevanta träffar. De databaser som gav flest relevanta träffar för ämnesområdet valdes. En viss mättnad kunde uttydas efter ett antal sökningar då samma artiklar dök upp i flera databaser. Artiklarna har granskats noga utifrån valda granskningsmallar, analyserats och sammanställts gemensamt av författarna under resultatdelen. För en omvårdnadsteoretisk förankring har resultatet diskuterats mot Familjefokuserad Omvårdnad.

Urval av litteratur

Metasökning gjordes i Högskolan Dalarnas bibliotek med 18 databaser inom ämnet medicin/hälsa med underkategorin omvårdnad/rehabilitering. De sökord som använts vid sökningarna har varit *motivated*, *interview*, *child*, *divorce*, *custody*, *shared*, *residence*, *family*,

centered, care, nurse, parenting, joint, psychich, health, different, adress, single, parent, risk, factors, sole, social, adolescent, marital, father, involvement, developmental, children, changing, families, judy, dunn, school, health, nursing, eva, clausson och *separation* med booleska sökoperatören AND. De databaser som gav relevanta träffar var Highwire Press, Pubmed, elin@dalarna, Kluwer Online, Academic Search Elite, Blackwell, Wiley Interscience och Medline. Första urval har gjorts efter titel på artikeln, om den ansetts relevant har abstract lästs igenom. Om artikeln passat för ämnesval, syfte och frågeställning har resultat lästs igenom. Samtliga artiklar har granskats efter mallar (se bilaga 1, 2 och 3) och endast artiklar som bedömts ha hög till medelvärde har inkluderats i studien. Av de 33 inkluderade artiklarna bedömdes 20 ha hög kvalitet och 13 medel kvalitet. Sökningar i de olika databaserna, sökordskombinationer, gällande årtal, antal träffar och valda artiklar redovisas i tabell 1.

Inklusionskriterier har varit vetenskapliga artiklar skrivna på engelska och som svarat upp mot studiens syfte och frågeställningar. Som till exempel barns upplevelser i samband med separation och familjefokuserad omvårdnad.

Exklusionskriterier har varit artiklar äldre än 10 år, alltså artiklar skrivna tidigare än 1998. Även artiklar som handlat om specifika problem i samband med separation har exkluderats, som till exempel artiklar innefattande våld, missbruk eller sjukdom. Detta för att författarna ansåg att dessa barn har ett annat utgångsläge än andra barn.

Sökmatris

Tabell 1 Sökmatris över resultatets artiklar

Databas	Sökord	Årtal	Antal	Valda
---------	--------	-------	-------	-------

			träffar	artiklar
Academic Search Elite	shared AND parenting	1998-2008	10	2
Blackwell	shared AND parenting	1998-2008	39	2
Blackwell	school AND health AND nursing AND eva AND clausson	1998-2008	4	2
elin@dalarna	divorce AND child AND health	2004-2008	45	1
elin@dalarna	children AND changing AND families AND judy AND dunn	1998-2008	1	1
Highwire Press	motivated AND interview AND child AND divorce AND custody AND shared AND parenting	1998-2008	28	1
Highwire Press	shared AND parenting AND joint AND custody AND child AND divorce	1998-2008	18	5
Highwire Press	joint AND custody AND single AND parent AND child AND nurse AND risk AND factors	1998-2008	30	3
Highwire Press	child AND sole AND custody AND single AND parent AND residence AND social AND health AND adolescent	1998-2008	21	4
Kluver Online	shared AND parenting AND joint AND custody AND different AND adress AND children	1998-2008	5	1
Kluver Online	shared AND parenting AND joint AND custody AND different AND adress AND child	1998-2008	57	1
Medline	marital AND separation AND joint AND custody AND divorce AND child AND custody	1998-2008	79	5
Pubmed	family AND centered AND care AND nurse AND child	1998-2008	23	2
Pubmed	joint AND custody AND children AND shared AND parenting AND psychich AND health	1998-2008	2	1
Pubmed	father AND involvement AND children AND developmental	1998-2008	23	1
Wiley Interscience	risk AND factors AND single AND parent AND child AND divorce	1998-2008	39	1

Granskning av artiklarna

För att utvärdera kvalitén på artiklarna utfördes en noggrann granskning. Till detta användes mallar i Forsberg och Wengström (2008) som grund för att granska metaanalyser och

forskningsöversikter. Till de kvalitativa och kvantitativa artiklarna har använts en modifierad granskningsmall av Willman, A., Stoltz, B. & Bahtsevani, C. (2006) och Forsberg, C. & Wengström, Y. (2003) som erhållits via Högskolan Dalarna (se bilagor 1-3). De modifierade granskningsmallarna ansågs mer strukturerade, grundliga och rättvisa av författarna. De innehöll endast ja-och nej frågor där ja-svaren motsvarade 1 poäng och nej 0 poäng. Maxpoäng var 25 (kvalitativa) respektive 29 (kvantitativa) och om ja-svaren utgjorde 66% eller mer bedömdes artikeln ha hög kvalitet och om ja-svaren utgjorde 33-66% bedömdes den ha medelkvalité. Poäng under 33% bedömdes som låg och exkluderade artikeln. Poängsättningen gav en tydlig bild av de granskade artiklarnas vetenskaplighet. Artiklarna lästes igenom och analyserades med familjefokuserad omvårdnad som ram utifrån uppsatsens syfte och frågeställningarna. Utifrån studiens frågeställningar skapades följande teman: Familjerelationer, Barn och ungdomars positiva respektive negativa erfarenheter och upplevelser i samband med separation, dokumenterade risk och skyddsfaktorer för barn och ungdomar vid separation, hur barn – och skolhälsovården kan stödja barn och ungdomar vid separation. En del av artiklarna bidrog till resultat under flera rubriker.

Etiska aspekter

Enligt Polit och Hungler är det av största vikt att värna om den enskilda människans integritet i samband med vetenskaplig forskning. Samtliga undersökningar i artiklar i denna studie har skett under informerat samtycke.

Det förekommer att etiska principer kan komma i konflikt med metodologiska överväganden. I de artiklar som ligger till grund för denna studie påträffades inga etiska problem vilket tyder på att forskarna tagit hänsyn till vetenskaplig praxis vad gäller det etiska förfarandet i kontakten med respondenterna. Forskningsetiken bygger på speciella discipliner och de flesta av dem belyser vikten av att vilja göra gott, respekt för människans värdighet och rättvis behandling. Den forskning som bedrivs ska enligt etiska normer vara till nytta för den enskilda individen och samhällsutvecklingen i övrigt (Polit & Hungler, 1999).

Tabell över granskade artiklar

Tabell 2 Resultatets artiklar

Författare	Titel	Land	Årtal	Design	Poäng
------------	-------	------	-------	--------	-------

Ahrons C.	Family ties after divorce: longterm implications for children.	Californien	2007	Intervjustudie kvalitativ	Hög
Bauserman R.	Child Adjustment in Joint-Custody Versus Sole-Custody Arrangements: A Meta-Analytic Review	USA	2002	Meta-analys	Hög
Braver S L, Fabricius W V, Ellman I M	Relocation of children after divorce an children´s best interests: New evidence and legal considerations	USA	2003	Forskningsöversikt	Medel
Cashmore J, Parkinson P	Children´s and parents´ perceptions on children´s participation in decision making after parental separation and divorce	Sydney, Australien	2008a	Forskningsöversikt Kvalitativ	Hög
Cashmore J, Parkinson P	Overnight stays and Children´s relationships with resident and non-resident parents after divorce	Australien	2008	Intervjustudie kvalitativ	Hög
Claussion E., Petersson K, Berg A	School nurses´ view of schoolchildren´s health and their attitudes to document it in school health record- a pilot study	Sverige	2003	Explorativ studie Kvalitativ	Medel
Claussion E, Berg A	Family intervention sessions- one useful way to improve schoolchildren´s mental health	Sverige	2004	Interventionsstudie Kvalitativ och kvantitativ	Medel
Cleveland-Gance B.	Motivational interviewing: improving patient education	Arizona	2007	Litteraturstudie	Medel
Dunn J, Deater-Deckard K	Children´s view of their changing families	England	2001	Longitudinell Kvantitativ	Medel
de Graaf P. M., Fokkema T.	Contacts between divorced and non-divorced parents and their adult children in the Netherlands: An investment perspective	Nederländerna	2007	Intervjustudie kvalitativ	Hög
Gilmore S.	Contact/ shared residence and child well-being: research evidence and its implications for legal decision-making.	England	2006	Litteraturstudie	Hög
Hetherington M.	Social support and the adjustment of children in divorced and remarried families	Virginia, USA	2003	Metaanalys	Hög
Hogan D, Halpenny A-M, Greene S.	Change and continuity after parental separation: children´s experiences of family transitions in Ireland	Irland	2003	Intervjustudie kvalitativ	Hög
Kaltenborn K-F.	The welfare of the child in custody disputes after parental separation or divorce.	Tyskland	1998	Randomiserad kvantitativ studie	Hög
Kaltenborn K-F.	Childrens and young peoples experiences in various residential arrangements : A longitudinal study to evaluate criteria for custody and residence decision making	Tyskland	2001	Longitudinell kvantitativ studie	Hög
Kelly J. B.	Changing perspectives on Children´s adjustment following divorce: A view from the United States	USA	2003	Forskningsöversikt	Medel
Laumann-Billings L, Emery R E	Distress among young adults from divorced families	Virginia	2000	Intervjustudie kvalitativ	Medel
Lee M-Y	A model of children´s postdivorce behavioral adjustment in maternal- and dual- residence arrangements	Ohio, USA	2002	Litteraturstudie	Hög
Mantle G, Moules T, Johnson K, Leslie J, Parsons S, Shaffer R.	Whose wishes and feelings? Children´s autonomy and parental influences in family court enquiries	England	2007	Intervjustudie	Hög
Miller M.	Through the eyes of a father: How PRWORA affects non-resident fathers and their children.	USA	2006	Litteraturstudie	Medel

Tabell över granskade artiklar

Tabell 2 Resultatets artiklar

Författare	Titel	Land	Årtal	Design	Poäng
Palmer S.	Custody and access issues with children whose parents are separated or divorced.	Canada	2002	Litteraturstudie	Medel
Poussin G, Martin-Lebrun E	A french study of children's self-esteem after parental separation	Frankrike	2002	Retrospektiv studie kvantitativ	Hög
Roe A, Bridges L, Dunn J, O'Connor T. G.	Young childrens representations of their families : A longitudinal follow-up study of family drawings by children living in different family settings	England	2006	longitudinell undersökningsstudie kvantitativ	Medel
Sarkadi A, Kristiansson R, Oberklaid F, Bremberg S.	Father's involvment and children's developmentaloutcomes: A systematicreview of longitudinal studies	Sverige	2008	Longitudinell systematisk litteraturstudie	Hög
Skjörten K, Barlindhaug R.	The involvement of children in decisions about shared residence	Norge	2007	Litteraturstudie	Hög
Solomon J, George C.	The caregiving system in mothers of infants: A comparison of divorcing and married mothers.	Californien, USA	1999	Enkätstudie	Hög
Solomon J, George C.	The development of attachment in separated and divorced families	Californien, USA	1999	Enkätstudie	Hög
Strohschein L.	Parental divorce and child mental health trajectories	Kanada	2005	Kombinerad intervju och enkätstudie Kvantitativ och kvalitativ	Hög
Strous M	Post-divorce relocation: In the best interests of the child	Afrika	2007	Litteraturstudie	Medel
Svavarsdottir E, K.	Listening to the family's voice: Nordic nurses' movement toward family centered care	Island	2006	Forskningsöversikt	Hög
Wallerstein J	Growing up in the divorced family	Californien	2005	Longitudinell Kvalitativ studie	Medel
Videon T, M.	Parent-child relations and children's psychological well-being: do dads matter?	England	2005	Longitudinell Kvantitativ studie	Hög
Wilson G B.	The non-resident parental role for separated fathers: A review	England	2006	Litteraturstudie	Medel

Resultat

Familjerelationer

Något som lyser igenom i samtliga genomgångna artiklar är hur viktiga relationerna inom familjen är för hur barnen upplever och hanterar separationen. Strochschein (2005) visade i sin intervjustudie att hög konfliktnivå, inkonsekventa uppfostringsmetoder och splittring i familjen kunde leda till psykisk ohälsa hos barn och ungdomar som kan påverka relationerna i familjen negativt. Kaltenborn (1998) bekräftade genom sin kvantitativa randomiserade studie att omständigheterna kring separationen hade stor inverkan på barnets framtida psykiska hälsa och egna kommande relationer.

Svavarsdottir (2006) fann i sin forskningsöversikt att en separation var omvälvande för hela familjen och det var tydligt att om en eller flera familjemedlemmar mådde dåligt så påverkades alla familjemedlemmar och det dagliga livet.

De barn vars föräldrar kunde samarbeta på ett bra sätt efter skilsmässan visade sig ha bättre kontakt med mor- och farföräldrar, styvföräldrar och syskon. Ahrons fann även vid intervjuerna med barnen att det är viktigt för barnen att få ha fortsatt kontakt med personer som står dem nära som till exempel mor- och farföräldrar (Ahrons, 2007). I en metaanalys framkom att det var vanligt att kvinnan ofta vände sig till sina föräldrar för ekonomisk hjälp, barnpassning och känslomässigt stöd efter en separation. En god kontakt med familjen gav ett bra skydd och stöd för barnen vid en skilsmässa (Hetherington, 2003).

En enkätstudie gjord av de Graaf och Fokkema (2007) rörande föräldrars kontakt med sina vuxna barn efter en skilsmässa visade att relationerna kunde skadas både på kort och på lång sikt. Kortsiktigt riskerade barnen att förlora kontakten med den ena föräldern, oftast pappan. Modern sågs som den naturliga vårdnadshavaren och fadern blev oftast besöksföräldern eller så träffade barnen inte pappan alls. På lång sikt kunde man se att relationerna till båda föräldrarna påverkades negativt av skilsmässan jämfört med en kontrollgrupp med familjer där föräldrarna inte skilt sig. Något sämre var det dock för fäderna. Man såg att när föräldrarna som gått igenom en skilsmässa blivit gamla och sjuka minskade kontakten med de vuxna barnen avsevärt jämfört med föräldrar som inte skilt sig.

Umgängesföräldrarnas betydelse för barnet

I Kaltenborns randomiserade kvantitativa studie upptäcktes i samband med vårdnadstvister att om konfliktnivån var låg i föräldrarelationen var det vanligare att mamman fick vårdnaden om barnen, däremot om konfliktnivån var hög fick papporna vårdnaden i 50 % av fallen (Kaltenborn, 1998). I en intervjustudie framkom det att det oftast var mamman som fick vårdnaden om barnet och pappan blev vad som kallas umgängesförälder. Det förekom även att papporna förlorade kontakten helt eller delvis med sitt barn (Hogan, Halpenny & Greene, 2003). I en retrospektiv studie som innefattade barn som upplevt att deras föräldrar skilt sig hade 2,8 % mist kontakten med den ena föräldern efter skilsmässan och i 52 % av de fallen hade de mist kontakten med pappan (Poussin & Martin-Lebrun, 2002).

Flera studier påvisade att det fanns olika bakomliggande orsaker till varför papporna hade gett upp kontakten med barnet. Några fäder hade uttalat sig om sin egen bristande psykiska hälsa och dåliga ekonomi. De hade helt enkelt tyckt att de inte hade något att erbjuda barnet (Miller, 2006; Wallerstein, 2005). Kelly (2003) fann i sin forskningsöversikt att andra anledningar till minskad kontakt kunde vara att pappan inte var särskilt engagerad med barnet innan separationen eller att pappan inlett ett nytt förhållande.

I en annan studie där unga vuxna som upplevt separation mellan sina föräldrar intervjuats uppgav 60 % av dem att de misstänkte att det var pappan som var orsaken till separationen men 50 % av ungdomarna önskade ändå mera kontakt med sin pappa (Laumann-Billings & Emery, 2000).

Social utveckling främjades och barnen presterade bättre i skolan om de hade regelbunden kontakt med sin pappa har Sarkadi, Kristiansson, Oberklaid och Bremberg (2008) visat i sin longitudinella litteraturstudie. Detta bekräftas även av (Miller, 2006). Cashmore och Parkinsson (2008) fann även att kvalitén på umgänget var viktigare än kvantiteten.

Wilson fann i sin litteraturstudie att pappor som endast hade umgänge med barnet, hade hög utbildning, levde ensamma, bodde nära barnet och hade en bra relation med mamman bibehöll kontakten med barnet i större utsträckning jämfört med andra pappor som hade låg utbildning och som bildat nya familjer (Wilson, 2006). Det framkom även att pappor med barnen boende växelvis hos sig tog större del i barnens dagliga liv till och med mer än vad de hade gjort innan separationen (Miller, 2006). Genom att få ett konkret och vardagligt vårdansvar blev

pappan mer av både ”pappa och mamma”. Dagliga rutiner visade sig vara mycket viktigt för en nära relation mellan pappa och barn (Cashmore & Parkinson, 2008; Gilmore, 2006).

En annan litteraturstudie visade att ju oftare barnet träffade pappan desto bättre relation hade de med varandra och en del barn kände till och med att de stod sina fäder närmre efter separationen än innan trots att de inte träffades varje dag (Gilmore, 2006). Om pappan som hade umgänge med barnet var delaktig i barnets aktiviteter så gynnade det relationen på sikt (Wilson, 2006). Palmer (2002) fann också i sin litteraturstudie att kontakten mellan barn och pappa behölls bättre om pappan kände sig delaktig i barnens liv och fick vara med och fatta beslut. Det framkom även stöd för att fäder som regelbundet betalade ekonomiskt underhåll för barnen kände sig mer delaktiga i barnens liv och tog mer ansvar för barnen vilket gynnade relationen. Cashmore och Parkinson (2008) visade i sin intervjustudie att en god relation mellan barnet och umgängesföräldern till och med gynnade relationen till boendeföräldern.

Wilson visar på ett tydligt samband i sin litteraturstudie mellan pappans relation till barnets mamma och kvalitén på relationen med barnet (Wilson, 2006). Ytterligare en faktor som inverkarade var vad mamman tyckte om pappans boende och nya familjesituation. I de fall mamman misstydde på något sätt fick barnen mer sällan åka till pappan och sova över (Cashmore & Parkinson, 2008). Mellan 25-35% av alla mammor som hade vårdnaden om barnet saboterade umgänget för pappan och barnet genom att hindra eller begränsa antalet besök påvisar Kelly (2003) i sin forskningsöversikt och detta fann även Palmer (2002) stöd för i sin litteraturstudie.

Pappa- barn relationen är väldigt viktig. En studie från USA där de studerat effekterna av att pappan flyttat långt bort från barnet vid skilsmässa framkom det att i de fall föräldrarna hade gemensam vårdnad så flyttade pappan i 48% av fallen. När mamman hade egen vårdnad om barnet fanns 75% risk att pappan flyttade iväg och att relationen till barnet tog skada (Braver, Fabricius & Ellman, 2003).

Syskon och styvfamilj

Hetherington (2003) fann att syskonen blev väldigt viktiga för barnen efter en separation. Ahrons studie visar att känslan av att ha en fast punkt i sina syskon gav en trygghet. Positiv kontakt mellan syskon efter en separation har visat sig ge högre social kompetens (Ahrons, 2007).

Efter en separation är det inte ovanligt att någon av eller båda föräldrarna så småningom träffar en ny partner. Familjen struktureras om och styvsyskon och nya halvsyskon gör entré i familjen. Hetherington (2003) fann i sin metaanalys att många föräldrar tog för givet att barnen skulle vara lika glada som de själva var över den nya familjesituationen. När barnen inte var lika glada kunde det leda till besvikelser och konflikter mellan barn och föräldrar. Ahrons (2007) visar på att barnen kunde ha svårt att acceptera styvsyskon och styvföräldrar i en ny familjesituation.

Det kan vara svårt för alla parter att skapa goda relationer i den nya familjesituationen. Hetherington (2003) fann vid sin metaanalys att när en styvförälder lyckades skapa en nära relation med styvbarnen visade sig det sig vara mycket positivt för barnen. Hetherington fann även att en sådan relation kunde vara svår att skapa, särskilt om barnet var i tonåren och särskilt för styvmammor. Styvmammorna förväntades ta ett större ansvar för styvbarn än vad styvpapporna gjorde och för att relationen skulle bli bra krävdes att den fick utvecklas sakta och med värme och engagemang. Styvpapporna hade svårare att skapa en bra relation med styvdöttrar än med styvsöner, detta tros bero på att döttrar oftare har en nära relation med sina frånskilda mödrar. Styvpapporna visade sig vara mindre engagerade för sina styvbarn generellt än vad styvmammorna var. Detta kunde man se framträda mest i de familjer med både biologiska syskon, styvsyskon och halvsyskon (Hetherington, 2003).

Enligt en longitudinell kvantitativ studie kan barns utveckling hämmas på grund av att mamman eller pappan gift om sig om relationen mellan styvförälder och barn inte fungerar bra (Kaltenborn, 2001). När någon av föräldrarna gift om sig försämrades ofta kontakten mellan barnet och den föräldern som barnet hade umgänge med (Wilson, 2006). I en enkätstudie framkom att kommunikationen mellan barn och förälder kunde försvåras och barn i styvfamiljer tog mer sällan upp problem med sina föräldrar jämfört med barn i kärnfamiljer (Dunn & Deater-Deckard, 2001). Wallerstein (2005) fann i sin intervjustudie att det inte är ovanligt med oengagerade styvföräldrar. En del styvföräldrar ville inte att den nya partners

barn skulle bo i samma hushåll utan önskade att de ska bo hos den andra föräldern istället. Men de vuxna som berättat att de haft goda relationer till sina styvföräldrar erfor ytterligare en förlust när föräldern separerade även från den nya partnern.

Boendets betydelse för relationen

För att bibehålla goda familjerelationer så är valet av boende en viktig aspekt och barnets vilja bör beaktas. En studie gjord på domstolsbeslut i Norge visade att barnens ålder hade stor betydelse för deras inflytande om beslut angående boendet (Skjörten & Barlindhaug, 2007).

Kelly fann vid sin forskningsöversikt att många barn uppgett i efterhand att de aldrig eller i liten skala blivit tillfrågade hur de själva ville ha boendet ordnat, de hade heller inte blivit tillfrågade om de varit nöjda med arrangemanget (Kelly, 2003). Strous fann i sin litteraturstudie att det kunde vara svårt att definiera barnets bästa vad gäller boendeform och att det saknades klara riktlinjer för hur besluten skulle fattas. Besluten påverkades ofta av föräldrarnas egenintresse istället för att se till vad som var bäst för barnet (Strous, 2007).

Strohschein (2005) fann i sin intervjustudie att vid cirka 12 års ålder räknades barnet som moget att kunna delta vid beslut angående boende och umgänge. Samma sak säger Cashmore och Parkinson (2008a) i sin forskningsöversikt över domstolsbeslut. I den studien intervjuades 90 föräldrar och 47 barn angående barnens delaktighet vid domstolsbesluten och det var först kring 12-års åldern som barnet fick komma till tals. Vid intervjuerna var 23 barn 12 år eller äldre och av dessa fick 19 komma till tals angående boende och umgänge. Studien säger också att det var vanligare att barnen blev tillfrågade om det fanns konflikt mellan föräldrarna. De flesta föräldrar ansåg att barnen inte skulle behöva ta ett så stort ansvar i situationen.

Ahrons fann i sin intervjustudie att en viktig egenskap hos föräldrarna var att de var lyhörda för barnets behov. Genom att inte tvinga barnet att välja någon av föräldrarna att bo hos slapp man sätta barnet i en lojalitetskonflikt mellan föräldrarna (Ahrons, 2007). En intervjustudie gjord i England visar att barnen påverkades i hög grad av vad föräldrarna sa vid separationen. Även vad syskonen tyckte angående boendet hade betydelse. Barnen kunde berätta att den ena föräldern uppmanat dem att säga vissa saker eller att syskon tyckte på ett speciellt vis (Mantle, Moules, Johnson, Leslie, Parsons & Shaffer, 2007).

Majoriteten av vårdnadsbeslut hamnar dock aldrig hos domstol utan sker helt privat. Palmer fann vid sin litteraturstudie att de flesta föräldrar kom överens om hur barnet skulle bo och hur umgänget skulle ske (Palmer, 2002).

Efter en separation är det vanligt att barnen bor endast hos mamman. En intervjustudie visade att många barn tog för givet att de skulle bo kvar med mamman eftersom det ”var vanligast att mamman fick vårdnaden”, även om pappan varit delaktig i omvårdnaden kring barnet innan separationen (Hogan, Halpenny & Greene, 2003).

Solomon (1999) visar i sin enkätstudie att barnen mådde bäst av att bo med mamman och att anknytningen till mamman stördes av besök och övernattningar hos pappan. Cashmore och Parkinson fann vid intervjuer en stark signifikans mellan antalet nätter barnet sov hos umgängesföräldern och konfliktnivån föräldrarna emellan. Ju mer konflikt, desto mindre tid spenderade barnet med den andra föräldern (Cashmore & Parkinson, 2008). Det fanns också ett tydligt mönster att när barnen bodde med mamman så vill de gärna skylla skilsmässan på pappan och tvärtom om de bodde hos pappan (Laumann-Billings & Emery, 2000).

De som flyttade mest efter en separation visade sig vara mammorna tillsammans med barnen, fann Kelly (2003) vid sin forskningsöversikt och om avståndet mellan föräldrarna var stort försvårades ett regelbundet umgänge med pappan. I intervjuer med barn som tyckte att de förlorat en del av kontakten med pappan och som fick åka långt för att besöka honom, framkom att det upplevde resan som ett nödvändigt ont för att kunna hålla kontakten (Hogan, Halpenny & Greene, 2003).

När det gäller boendeformen visar flera studier att växelvis boende är varken bra eller dåligt för bland annat familjerelationerna utan resultatet beror på hur föräldrarna agerar (Ahrns, 2007 ; Gilmore, 2006 ; Wallerstein, 2005). Palmer fann vid sin litteraturstudie att barn till föräldrar som var inställda på att samarbeta efter separationen hade större chans att få ett bra växelvis boende än barn vars föräldrar hade konflikt efter separationen (Palmer, 2002).

Växelvis boende bidrog till bättre föräldrarelationer framförallt med pappan och till mindre konflikter föräldrarna emellan. Bauserman fann även att barn i växelvis boende var mera anpassningsbara än barn som bodde med endast en förälder (Bauserman, 2002).

Kaltenborn (2001) kom i sin longitudinella kvantitativa studie fram till att det bästa för barnen var om de fick bo mest hos den förälder de trivdes bäst hos vid växelvis boende.

Barn och ungdomars positiva respektive negativa erfarenheter och upplevelser i samband med separation

Vid intervjuer uttryckte de flesta barn en önskan att ha mer kontakt med umgängesföräldern och genom att tillgodose detta behov blev barnen gladare och mer nöjda med tillvaron (Cashmore & Parkinsson, 2008).

Vid en enkätundersökning framkom att barn som kände sig trygga i relationen med åtminstone en förälder hade lättare att klara av växelvis boende (Solomon & George, 1999a). I en longitudinell enkätstudie ansåg hälften av barnen att det var positivt att leva i växelvis boende och att det mest positiva var att de kände sig lika viktiga för båda sina föräldrar (Dunn & Deater-Deckard, 2001). Cashmore och Parkinsson (2008) fann att de flesta barnen upplevde det som positivt att få umgås ensam med föräldrarna var för sig.

Flera intervjustudier visade att barnen såg det som en förmån att få bo växelvis då de tyckte att den boendelösningen gynnade kontakten med båda föräldrarna. De barn som hade en god kontakt med sina pappor efter separationen visade sig mer positivt inställda än de barn som förlorat kontakten eller bara hade sporadisk kontakt med sin pappa (Hogan, Halpenny och Greene, 2003; Wallerstein, 2005). Wallersteins studie påvisar även att barn i växelvis boende hade bättre kontakt med kompisar jämfört med barn som bodde endast med den ena föräldern. I en intervjustudie gjord med 30 barn på Irland diskuterades olika teman som kunde vara viktiga efter en separation som ledde till växelvis boende. Att få gå kvar i samma skola och kunna ha kvar samma vänner tyckte alla barnen var viktigt. Barnen berättade att om umgänget med pappan fungerade bra så kände de sig mer säkra på att pappan skulle hålla kontakten med dem och vara engagerade i deras liv (Hogan, Halpenny & Greene, 2003).

Gilmore (2006) fann i sin litteraturstudie att de flesta barn som bodde växelvis var mycket väl anpassade och kände ingen rotlöshet även om de regelbundet flyttade mellan föräldrarna.

I en intervjustudie med barn som inte riktigt var nöjda med föräldrarnas separation kunde man uttyda tre genomgående orsaker. Separationen hade skett mycket plötsligt, de var oroliga att

mista kontakten med föräldern som flyttat samt att de oroade sig över att någon av föräldrarna inte skulle må bra. Alla barnen var ledsna över separationen men speciellt de som hade liten eller ingen kontakt med sina pappor (Hogan, Halpenny & Greene, 2003).

Wallerstein (2005) påvisar vid sin enkätstudie att barnen mådde sämst om föräldrarna hade konflikt med varandra. Kelly (2003) fann i sin forskningsöversikt ett samband mellan hög konfliktnivå innan separationen och att konflikterna tenderade att fortsätta även efter separationen. Strohschein (2005) påvisar i sin intervjustudie att framförallt flickor reagerade mer negativt på föräldrarnas konfliktnivå än vad pojkar gjorde. Detta gällde även när föräldrarna fortfarande bodde tillsammans, innan de skilt sig.

Hogan, Halpenny och Greene (2003) visar genom en intervjustudie att en del barn kunde känna skam och skuld över att föräldrarna separerat. Även Wallerstein (2005) visar i sin longitudinella intervjustudie att en separation var förenad med mycket skuld hos barnen och det kunde vara lätt att klandra den frånvarande pappan.

Initialt drabbas de flesta barn av stress vid en separation. Kelly visar i sin forskningsöversikt att många barn inte fick någon förklaring till varför en älskad förälder, ofta pappan, plötsligt inte bodde kvar längre och de kanske inte träffades på veckor eller månader, det skapade en känslomässig stress för barnen. Särskilt de små barnen drabbades hårt då de inte hunnit utveckla språket (Kelly, 2003). Stress påverkade flickor och pojkar olika och flickor upplevde den relationsrelaterade stressen värre än pojkar och framförallt stressen som var relaterad till hem och familj (Strohschein, 2005).

I en intervjustudie framkom att de vanligaste problemen som barnen sökte skolsköterskan för var av psykisk karaktär. Känslan av att ingen av föräldrarna hade tid för dem var inte ovanlig. Flickor upplevde att de mådde mentalt sämre än pojkar under skolåldern. De mådde främst sämre på grund av dåliga familjerelationer. Stressymtom som visade sig hos de utsatta barnen/ungdomarna var trötthet, huvudvärk och magont (Clausson, Petersson & Berg, 2003).

Barn som endast bodde med antingen mamma eller pappa upplevde en större förlust än de som bodde växelvis hos båda föräldrarna (Laumann-Billings & Emery 2000).

I en enkätundersökning där flickor växt upp i växelvis boende framkom att de kände en praktisk stress genom att flytta och packa väskor och att de upplevde otillräckligt föräldrastöd

från den frånvarande föräldern. Många flickor upplevde ångest när de lämnade den ena föräldern för att "flytta" till den andre. Detta bidrog till en lojalitetskonflikt som flickorna ofta brottades med (Dunn & Deater-Deckard, 2001). Kelly (2003) visar i sin forskningsöversikt att lojalitetskonflikten ökade ytterligare om föräldrarna var i konflikt med varandra och barnet tvingas "medla" mellan föräldrarna.

Palmer fann vid sin litteraturstudie att kvinnor var ekonomiska förlorare vid en separation och det påverkade i sin tur barnen om de bodde mest hos mamman. Pappan var skyldig att betala ekonomiskt underhåll för barnen men många gånger kunde inte kvinnan lita på den inkomsten. Palmer fann även att barn som levde med en förälder, oftast mamman, rent generellt hade mindre fritidsintressen och deltog i mindre aktiviteter som till exempel musik jämfört med andra. Detta till viss del på grund av att det var en ekonomisk fråga och att det blev praktiskt svårt att upprätthålla en lagsport om man skulle åka till sin mamma eller pappa på helgen (Palmer, 2002). Efter en separation kände många barn stress över den förändrade ekonomiska situationen som kunde medföra begränsningar av aktiviteter och vilken sorts boende familjen hade (Kelly, 2003).

Ensamma mödrar visade sig ha större svårigheter med disciplin och uppfostran av sina söner jämfört med sina döttrar fann Hetherington (2003) i sin metaanalys. Andra olikheter mellan könen visar Hogan, Halpenny & Greene (2003) i sin intervjustudie att flickor fick ta större ansvar än pojkar vad gällde hushållsarbete och passning av småsyskon.

Enligt Wallerstein (2005) var det inte ovanligt att den förälder som hade barnet boende hos sig band barnet till sig själv för mycket för att fylla sin egen ensamhet. Barnen fick alltför tidigt ta på sig en vuxenroll och stötta den ensamma föräldern. Kelly (2003) fann vid sin forskningsöversikt att föräldrar som genomgått skilsmässa tenderade att missbruka droger i större utsträckning. I den situationen var det inte ovanligt att barnen fick agera stöd för föräldrarna (Kelly, 2003)

Hetherington fann vid sin metaanalys att många barn som upplevt separation mellan föräldrarna och som utåt sett var socialt kompetenta med bra skolbetyg och var populära bland kompisar ändå kunde lida av dåligt självförtroende (Hetherington, 2003).

Wallerstein (2005) fann vidare under intervjuerna att barn från skilsmässofamiljer skattade sin självkänsla lägre än barn från kärnfamiljer. Självkänslan hos barnen var överlag lägre hos de vars föräldrar skilt sig (Poussin & Martin-Lebrun, 2002).

En slutsats som Wallerstein (2005) också gjorde var att även om föräldrarna var överens och kunde samarbeta så skyddade inte det barnet från lidandet och oro för att själv misslyckas med äktenskap som vuxen.

Dokumenterade risk- och skyddsfaktorer för barn och ungdomar vid separation

Risikfaktorer

Barnen löpte ökad risk för oro, kände mer ilska och kunde få beteendeproblem och det kunde man relatera till den förändrade familjesituationen och förändringen i familjerelationer. Mest risk för dessa problem hade barnen under de två följande åren efter skilsmässan (Kelly, 2003 ; Hetherington, 2003). Men ända upp till fem år efter en skilsmässa kunde man se en ökad risk för barnen att utveckla psykisk ohälsa (Kelly, 2003).

Barnen ville som regel slippa långvariga konflikter mellan sina föräldrar men ville vara försäkrade om att behålla kontakten med båda. Även om föräldrarna kunde samarbeta på ett bra sätt så led barnen mycket över att bo hos den ena föräldern medan den andre fick bo ensam och vara olycklig (Wallerstein 2005).

I flera studier har man sett att pojkar påverkades mer negativt av att förlora kontakten med pappan än vad flickor gjorde. För en pojke kunde det vara en stor tragedi att mista den dagliga kontakten med en manlig förebild, dessa pojkar kunde riskera att utveckla en beteendestörning (Hetherington, 2003 ; Cashmore & Parkinsson 2008 ; Videon, 2005).

Flera litteraturstudier kunde dra paralleller mellan konfliktnivån mellan föräldrarna och barnens egna känslor av sorg och barnens beteendeproblem (Lee, 2002 ; Gilmore, 2006).

Kelly (2003) kan bekräfta att barnen löpte ökad risk för anpassningsproblem, svårigheter att kontrollera sitt uppförande och sämre prestationsnivå i skolan.

Kelly (2003) fann vid sin forskningsöversikt att depression var vanligare hos tonåriga flickor än pojkar. En intervjustudie påvisade det motsatta. Kön på barnet spelade ingen roll, båda

påverkades i samma utsträckning av en separation, likaså fann man ingen signifikans mellan ålder på barnet när föräldrarna separerade och graden av psykisk ohälsa (Strohschein, 2005).

I en longitudinell studie som pågått under två år fick barnen rita sina familjer vid två tillfällen. Där framkom det att de barnen som uteslöt minst en familjemedlem hade också mer beteende störningar än de barn som inte uteslutit någon familjemedlem. En stor del av barnen i ensamförälders familj uteslöt syskon som inte bodde i samma hushåll. Ju fler syskon som blev uteslutna desto större grad av problem. Barn som bodde med sin mamma och en styvpappa uteslöt oftare pappan jämfört med barn som bodde endast med mamman (Roe, Bridges, Dunn & O'connor, 2006).

Det var inte ovanligt att barnen hade många funderingar som till exempel vilken person de skulle ha varit om föräldrarna inte skilt sig. En del av ungdomarna oroade sig över att göra samma misstag som sina föräldrar i en egen relation och att de själva skulle komma att separera om de inledde ett förhållande (Laumann & Emery, 2000). Som vuxna ingick barnen äktenskap i mindre omfattning och skilde sig i större omfattning än barn från kärnfamiljer (Kelly, 2003; Wallerstein, 2005). Wallerstein fann även att vuxna som växt upp i skilsmäsohem oftare behövde psykologkontakt när de själva ingick föräldraskap och äktenskap jämfört med andra.

Tonåringar och unga vuxna vars föräldrar skilt sig och gift om sig hoppade oftare av skolan, hamnade oftare i missbruk av droger och alkohol, hade tidigare sexuell debut, riskerade att hamna i kriminalitet, och riskerade att gå arbetslösa, det påvisar Kelly (2003) i sin forskningsöversikt och Hetherington (2003) i sin metaanalys. Hetherington fann även att som följd av större arbetslöshet fick denna grupp av unga vuxna oftare socialbidrag än unga vuxna vars föräldrar inte skilt sig, de hade även en ökad skilsmäsofrekvens i egna förhållanden och rapporterade att de mårde sämre generellt. Vidare fann Hetherington att barn som bodde med sina mödrar löpte ökad risk att hamna i ett "sämre" bostadsområde, gå i sämre skolor, hamna i dåliga kamratgrupper, missbruk av olika slag och att själva skilja sig eller separera i vuxen ålder. Syskon hade en stor inverkan på varandra, om de äldre syskonen hade en tidig sexuell debut, tonårsgraviditet, missbruk av alkohol eller droger tog ofta de yngre syskonen efter beteendet (Hetherington, 2003). Wallerstein påvisar vid intervjuer liknande resultat, ungdomar i separerade familjer var tidigare med sexuell debut och alkohol samt att de oftare drabbades av psykiska besvär i vuxen ålder som krävde psykologkontakt (Wallerstein, 2005).

Kelly fann vid forskningsöversikten att ytterligare en riskfaktor för barnen var om en av föräldrarna hade depression eller någon form av psykisk ohälsa. Flickor vars mammor skaffat en ny partner löpte ökad risk för att bli sexuellt utnyttjade jämfört med flickor som levde med båda sina biologiska föräldrar (Kelly, 2003).

Vid en longitudinell intervjustudie framkom att många barn och ungdomar mådde dåligt lång tid efter att föräldrarna skilts åt. Trots att de kanske inte var yngre än 15 år vid föräldrarnas skilsmässa, så kan de många år långt efteråt fortfarande grubbla över det (Wallerstein, 2005). Även Kaltenborn fann vid sin intervjustudie att många hade en känsla av förlust långt upp i vuxen ålder som mer eller mindre påverkade dem genom livet (Kaltenborn, 2001).

Kelly (2003) påvisar i sin forskningsöversikt att en orsak kunde vara att föräldrarna varit så upptagna med sin egen sorg vid skilsmässan att de brustit i sitt föräldrastöd för barnen.

Wallerstein fann vid intervjustudien att det som var typiskt för barn som växt upp i hem där föräldrarna separerat var att de alltid kände sig osäkra och oroade sig för att det skulle uppstå bråk som ledde till förändringar i deras hemsituation. De kunde även oro sig för föräldrarnas hälsa under många år (Wallerstein, 2005).

Forskare påvisar att barn som upplevt att deras föräldrar skilt sig och gift om sig löpte större risk för psykisk ohälsa jämfört med barn vars föräldrar inte skilt sig. Risken ökade för varje separation föräldern gick igenom. Detta tros bero på den känslomässiga stress en separation utsätter barnet för (Kelly, 2003 ; Hetherington, 2003 ; Laumann-Billings & Emery 2000).

Skyddsfaktorer

En bra kontakt mellan barn och pappa, där pappan visade engagemang, hjälpte till med läsläsning och där barnet och pappan hade en nära relation visade sig vara starka skyddsfaktorer fann Kelly (2003) vid sin forskningsöversikt. Flera litteraturstudier visar att om barn och ungdomar hade regelbunden kontakt med pappan och om pappan var aktiv som förälder så var det möjligt att förebygga beteendeproblem (Sarkadi, Kristiansson, Oberklaid & Bremberg, 2008; Gilmore, 2006). Lee (2002) visar med sin litteraturstudie att regelbunden kontakt med båda föräldrarna kunde verka förebyggande för beteendeproblem.

Kelly fann vidare i sin forskningsöversikt att kärlek, stöd, disciplin och fasta regler också var starka skyddsfaktorer och speciellt viktiga i det hushåll där barnet bodde den mesta av tiden. Delad vårdnad istället för ensam vårdnad visade sig vara bättre och var ännu en skyddsfaktor liksom låg konfliktnivå föräldrarna emellan (Kelly, 2003).

Hur barnen klarade av separationen berodde mycket på vilka personliga egenskaper de besatt, till exempel psykologisk utveckling, ambivalens, temperament och hur de klarade av att hantera konflikter (Kaltenborn, 2001).

Hur barn - och skolhälsovården kan stödja barn och ungdomar vid separation

Sjuksköterskan har en central roll i samhällets hälsoarbete. Genom sin breda kompetens och erfarenhet har hon möjlighet att göra adekvata bedömningar för att hjälpa människor att må bättre, inte bara fysiskt utan även psykiskt. Distriktsköterskan har specialistkompetens i förebyggande arbete och kan genom sin placering på Barnavårdcentraler (BVC) förebygga ohälsa i ett tidigt skede (Clausson & Berg, 2004).

Ahrons fann under intervjustudien att samtal med föräldrarna kunde vara ett bra sätt att hjälpa barnen. Föräldrarnas välmående hade stor inverkan på barnens psykiska hälsa. Om föräldrarna kände sig tillfreds och inte hade konflikter bäddade det för att barnen också mådde bra. Genom att få föräldrarna att förstå att deras beteende påverkade barnen kunde de vilja enas för barnens skull. Det var aldrig för sent att göra en konfliktfylld skilsmässa bättre. Det var heller inte ovanligt att papporna själva kände att de inte var lika viktiga i barnets liv längre efter en skilsmässa. Här kunde sjuksköterskan fylla en viktig funktion genom att få båda föräldrarna att förstå vikten av barnets kontakt med pappan. En kontinuerlig fortsatt kontakt med båda föräldrarna har också visat sig gynnsam för barn-föräldrelationen 20 år efter skilsmässan (Ahrons, 2007).

Även när föräldrarna träffade en ny partner, och önskade att barnen skulle vara lika glada som de själva över den nyfunna kärleken, så kunde sjuksköterskan hjälpa både föräldrar och barn. En ny familjekonstellation var en utmaning för samtliga parter och krävde att alla var inställda på samarbete. Genom samtal kunde sjuksköterskan och familjemedlemmarna komma fram till realistiska förväntningar som familjemedlemmarna kunde ha på varandra (Ahrons, 2007).

Vid ett djupare samtal med ett barn eller ungdom kan sjuksköterskan använda sig av olika sorters samtalsmodeller som till exempel MI – motiverande samtal.

Denna metod bygger på att lyssnaren, sjuksköterskan, noggrant och med stor respekt för talarens, ungdomens, autonomi använder en speciell lyssnandeteknik och olika samtalsverktyg. Med stöd av detta kan sjuksköterskan hjälpa ungdomen att själv ta ställning till sitt/sina problem och komma igång med en handlingskedja för att må bättre. Sjuksköterskan *leder* endast samtalet i en konstruktiv riktning. Utgångspunkten är ungdomens egna tankar och uppfattningar. Metoden grundas på en människosyn att varje individ har förutsättningar att fatta sina egna beslut och göra egna val. Genom stöd och viss ledning kan sjuksköterskan öka ungdomens egen motivation utan att skada dennes autonomi (Gance-Cleveland, 2007).

Sjuksköterskor i skolhälsovården har erfarenhet av att arbeta med barn och ungdomar som mår psykiskt dåligt och då gav användningen av genogram och samtal med hela familjen bäst resultat enligt Clausson och Berg (2004) i sin intervjustudie. Ahrons (2007) fann vid sin intervjustudie att genogram var ett utmärkt hjälpmedel för sjuksköterskor vid samtal med ungdomar och deras föräldrar. Genogram används inom Familjefokuserad omvårdnad och bygger på en kartläggning av familjen, en sorts släktforskning. Tanken är att alla individer i en familj hänger samman och påverkar varandra som ett slags känslomässig enhet. Därför vill man kartlägga hur relationerna ser ut. En översikt av familjen gör situationen mera tydligt och lättare att förstå. Mönstret kan upprepa sig till exempel om föräldrarna har skilt sig så är sannolikheten stor att barnen också kommer att göra det. Ahrons påvisade även vid intervjuerna att om sjuksköterskan kunde berätta för föräldrarna att deras agerande idag kom att påverka hela familjen och ge eko i flera generationer framåt så kunde man öka förståelsen för och vikten av en god skilsmässa.

Svavarsdottir fann i sin forskningsöversikt att sjuksköterskan traditionellt har arbetat med att stödja och undervisa enskilda individer. Fokus flyttades till familjen som enhet och dess betydelse i hälsoarbetet. Genom att istället lägga fokus på interaktionen mellan hälsa, ohälsa och familjefunktion kunde sjuksköterskan göra en stor insats. Varje familj hade en unik struktur med unika resurser och problem. Sjuksköterskan (distriktssköterska) inom primärvården kunde genom sin breda utbildning och yrkeserfarenhet bedöma ohälsans påverkan på familjen men även på det inflytande familjen hade på hälsa/ohälsa. En bra icke-hierarkisk relation mellan sjuksköterskan och familjen gav möjlighet för familjemedlemmarna

att prata om sina känslor och upplevelser. Genom att sjuksköterskan uppmuntrade individerna i familjen att berätta sin historia gav varje persons berättelse bidrag till den gemensamma situationen. Sjuksköterskan kunde således erbjuda familjen ett sammantaget perspektiv på deras upplevda problem. Sjuksköterskan har oftast en god bild av hela familjens situation och kan därför ses som en naturlig samtalspartner. Tillsammans med familjen kunde hon lyfta vilka problem/behov som fanns och belysa familjens resurser och styrkor och på det viset kunde hon stötta och undervisa samtliga familjemedlemmar (Svavarsdottir, 2006).

Många barn och föräldrar uttryckte en lättnad av att få prata av sig och sätta ord på sina känslor men framförallt det positiva med att bli bekräftade som normala människor med normala känslor fann Claussen och Berg (2004) vid intervjuerna. Ahrons (2007) fann att sjuksköterskan kunde hjälpa ungdomarna att identifiera sina styrkor, hitta bra sätt för att hantera problemet och hitta nya vägar att lösa konflikter i familjen genom samtal. Svavarsdottir (2006) fann vid sin forskningsöversikt att ett helhetstänkande synsätt krävdes även om endast en familjemedlem mådde dåligt. Sjuksköterskans insats gjorde skillnad för familjen genom att hon kunde visa allas delaktighet och ansvar för situationen.

Resultatsammanfattning

I analysen av artiklarnas resultat visade det sig att det var viktigt att konfliktnivån hölls låg efter en separation. Framförallt för barnens välmående och för att gynna de framtida relationerna mellan både barn och föräldrar.

Initialt drabbas alla barn mer eller mindre av stress vid en separation. Pojkar och flickor drabbas i lika stor utsträckning men kan uppvisa vitt skilda symtom.

Det är vanligast att mamman får vårdnaden om barnen vid en separation och många barn mister kontakten med pappan helt eller delvis. Barnen gynnas av regelbundet umgänge med umgängesföräldern (oftast pappan) och frekvensen av umgänget beror till stor del på vårdnadshavarens (ofta mammans) godtycke och avståndet föräldrarna emellan. Viktiga skyddsfaktorer för barn vid en separation är en god kontakt med båda föräldrarna, föräldrarnas samarbete och att föräldrarna har förmågan att ge barnet kärlek, stöd, disciplin och fasta regler.

Syskon blir väldigt viktiga för barnen vid en separation och de kan fungera som en fast punkt i tillvaron. Att skapa goda relationer i den nya styvfamiljen kan vara svårt framförallt om styvföräldrar egentligen inte vill ha barnen. Men det finns också exempel på goda relationer som uppstått mellan barn, styvföräldrar och styvsyskon.

Hur boendeformen löser sig för barnen är olika. En del bor med en förälder och har endast umgänge med den andre föräldern. En del bor växelvis hos både mamma och pappa vilket har visat sig vara en bra modell för att bibehålla goda relationer till båda föräldrarna, vilket är en viktig skyddsfaktor.

Sjuksköterskan inom barnhälsovården och skolhälsovården träffar regelbundet barnen inom sitt område och kan stötta och hjälpa barn som mår dåligt. I sin vårdande roll kan hon använda sig av olika strategier som till exempel genogram, motiverande samtal och använda familjefokuserad omvårdnad som omvårdnadsteori.

Diskussion

Resultatdiskussion

Syftet med denna studie var att beskriva barn och ungdomars erfarenheter, upplevelser och eventuella risk- och skyddsfaktorer i samband med separationer. Undersöka betydelsen av nära relationer och vilka stödåtgärder sjuksköterskor kan använda för att hjälpa barn och ungdomar som inte mår bra av en separation.

Alla barn drabbas mer eller mindre av stress vid en separation och typiska stressymtom är trötthet, huvudvärk och magont (Clausson, Petersson & Berg, 2003). De barn och ungdomar som ej får stöd och hjälp vid den akuta fasen riskerar att hamna i en depression och det är vanligare hos flickor än hos pojkar (Kelly, 2003). Pojkar riskerar att drabbas av beteendestörningar i större utsträckning än flickor vid förlust av den dagliga kontakten med en manlig förebild (Hetherington, 2003 ; Cashmore & Parkinsson 2008 ; Videon, 2005).

Om barnen kan behålla kontakten med båda föräldrarna och syskonen har det visat sig gynna barnens framtida psykiska hälsa (Cashmore & Parkinsson 2008). Konfliktnivån i familjerelationerna kan direkt kopplas till barnens välmående och många barn visade sig må dåligt långt innan föräldrarna separerade. Hetherington (2003) fann att pojkar mår sämre än flickor av separationer i förpuberteten. Strohschein (2005) påvisar att kön inte spelar någon roll utan att pojkar och flickor påverkas i lika stor utsträckning av separationer.

Författarna anser att det är av stor vikt att sjuksköterskan är medveten om att pojkar och flickor uttrycker sig på olika vis när de inte mår bra. Pojkar kan vara mera utåtagerande medan flickor kan te sig mera inbundna när de inte mår bra psykiskt.

Växelvis boende ger barnet automatiskt mera vuxenstöd och resurser jämfört med enförälders-boende (Bauserman,2002).Förlusten av en manlig förebild i vardagen påverkar både pojkar och flickor negativt, men framförallt pojkarna som behöver en man att identifiera sig med. Bakomliggande orsaker till bristande kontakt kan variera från förälderns sida.

Här tror författarna att sjuksköterskan har en viktig roll att förmedla vikten av att pappan behåller kontakten med barnet och att han är lika mycket förälder som mamman.

Sjuksköterskan kan också påtala vikten av att det är kvalité som gäller framför kvantitet i umgänget.

Växelvis boende ger enligt Ahron (2007) barnen möjlighet att slippa välja en förälder utan får behålla kontakten med båda.

Att barnen inte behöver välja mellan sina föräldrar tycker författarna är en positiv aspekt men anledningen till att barnen inte klagat på att de inte har en fast punkt i tillvaron vid växelvis boende kan bero på lojalitet mot föräldrarna.

En del barn upplevde det positivt att de fick bättre och mera kontakt med pappan efter separationen, alltså mera kvalitetstid (Cashmore, 2008). Regelbundet umgänge med pappan är gynnsamt både för barnet och pappan, som får en närmre relation till varandra (Gilmore, 2006).

Författarna pekar på att det beror på att pappan avsätter regelbunden tid för barnen på ett annat vis när de inte bor stadigvarande hos honom.

Många av de riskfaktorer ett barn utsätts för efter en separation eller skilsmässa är starkt kopplade till boende hos en ensamstående mamma. Mödrar är oftast ekonomiska förlorare vid en separation och riskerar att hamna i sämre bostadsområden. En sämre ekonomisk situation gör att barnen inte kan delta i lika mycket aktiviteter som sina kompisar och riskerar att få mindre sociala kontakter. Om barnen även förlorar den dagliga kontakten med pappan ökar riskfaktorerna ytterligare (Palmer, 2002)

Vid granskning av artiklarna sågs samtal vara det viktigaste redskapet för sjuksköterskan att hjälpa barn och deras familjer vid en separation.

I samtal kan sjuksköterskan använda olika verktyg så som genogram (Ahrons, 2003) eller MI-samtal (Gance-Cleveland, 2007). Både föräldrar och barn kan känna lättnad att få ”prata av sig” (Clausson & Berg, 2004). Familjefokuserad omvårdnad är en lämplig omvårdnadsmodell sjuksköterskan kan använda vid kontakt med familjen. Modellen bidrar till att ge en helhetsbild av situationen samtidigt som den sätter individen i fokus (Svavarsdottir, 2006).

Kelly påvisar att 75-80 % av barnen inte visar några känslomässiga- eller beteendemässiga störningar alls (Kelly, 2003).

Metoddiskussion

När en vetenskaplig studie är gjord är det av stor vikt att själv kritiskt värdera metoden av själva forskningsprocessen. Till sin hjälp kan då med fördel användas tre begrepp som rimlighet, noggrannhet och tillförlitlighet (Rosenqvist & Andréén, 2006).

Polit och Hungler tar i sin bok upp vad som bör bedömas i en metoddiskussion. Författarna ska kritiskt granska använd metod, svagheter i datainsamlingen och urval. Metoddiskussionen tydliggör att författarna är medvetna om styrkor och svagheter i den egna studien. Författarna har under studiens gång tagit personliga erfarenheter kring separation och barnens boende i beaktande och arbetet bedöms inte ha färgats av författarnas personliga åsikter.

Detta är en systematisk litteraturstudie och artiklarna som använts i studien har endast hittats via databaser i Högskolan Dalarnas bibliotek som är avsedda för forskning på avancerad nivå. Vald design bedöms som relevant utifrån den begränsade tidsramen. De sökord som använts i olika kombinationer bedöms ha ringat in problemområdet på ett bra sätt. Författarna är osäkra på om det hade funnits tillgång till fler databaser och om dessa i så fall hade gett fler träffar. Författarna är medvetna om att det finns en risk att adekvata artiklar kan ha missats på grund av första urvalet efter artikelns titel. Titlar som riktat sig mot en specifik problematik vid separationer har valts bort då författarna avsett att undersöka hur barn reagerar endast av en separation. Granskningen av artiklarna har gjorts på ett systematiskt tillvägagångssätt vilket bidragit till hög tillförlitlighet i resultatdelen. De flesta artiklar bygger på utländska studier och kan inte direkt generaliseras till svenska förhållanden men ger ändå en bra bild av hur barn och ungdomar reagerar vid en separation (Polit & Hungler, 1999).

Ett antal rewiever har inkluderats då dessa bedöms ha hållit hög eller medel i vetenskaplig nivå och gett en bred sammanställning av befintlig forskning.

Slutsats

Författarnas slutsatser i studien visar att flertalet av artiklarna tar upp 3 genomgående punkter som är konfliktnivå, vikten av regelbundet umgänge med den frånvarande föräldern (pappan) och relationernas betydelse för barnen vid en separation och detta ger ett högt evidensvärde. Författarna kom fram till att goda relationer är den viktigaste punkten.

Barns upplevelser vid separationer kan se mycket olika ut men också lika i många fall. I en separation är det viktigt att barnet får behålla en god relation till båda föräldrarna, syskon och även mor- och far föräldrar. Initialt kan barnen känna en stor förlust och sorg vid en separation. Efter en tid kan nog de flesta barn hitta något positivt med sin nya situation jämfört med den innan separationen. Att barn utsätts för en separation kan trots allt vara bättre än att leva i ett konfliktfyllt hem. Men tyvärr finns det omständigheter som gör att barnen kan må dåligt lång tid efter separationen. En orsak kan vara den nya styvfamiljen. Det finns många riskfaktorer efter en separation. Författarna har dragit den slutsatsen att de största faktorerna är risk för depression och/eller destruktivt beteende. Ett gott socialt nätverk är en viktig skyddsfaktor. Samtal är det viktigaste redskapet för sjuksköterskan i arbetet med barn och deras familjer vid separation.

Vidare forskning

Författarna har upptäckt att det finns lite forskat inom valt område. Vidare forskning behövs med tanke på att separationer påverkar barnen i så hög grad och långt upp i vuxen ålder. Flera kvantitativa och kvalitativa studier är önskvärt för att arbeta fram tydliga riktlinjer som sjuksköterskan kan ha som grund i sitt arbete med barn och deras familjer. Forskarna bör i sina studier eftersträva och utröna vad som är det bästa för barnen.

Klinisk praxis

Yrkesprofessioner som har kontakt med barn bör ha kännedom om separationers påverkan på barnens hälsa och välmående. Framförallt sjuksköterskor inom barn- och skolhälsovård kan använda uppsatsen som ett diskussionsunderlag vid samtal med kollegor. Studien tillför nya infallsvinklar och arbetssätt i mötet med barnen och deras familjer. Under den samhällsutveckling som råder är det viktigt att fånga upp barnen på ett tidigt stadium för att förebygga riskfaktorer.

Resultattabell

Tabell 3 resultatets granskade artiklar

Författare	Årtal	Syfte	Resultat
Ahrons C.	2007	Vilken roll spelar föräldrarnas relation på lång sikt och hur ser barnen på vad en familj är.	Föräldrarnas relation påverkar barnens nya familjeförhållanden efter 20 år.
Bauserman R	2002	Jämföra växelvis boende med enförälders boende	Att växelvis boende är en bra lösning som gynnar barnens utveckling, minskar konflikter och bidrar till bättre pappa-barn relation
Braver L S, Fabricius W V, Ellman I M	2003	Att ta reda på hur separationer påverkar barn då det är vanligt att vuxna flyttar med större avstånd i USA	Att barnen oftast förlorade en del eller hela kontakten med umgängesföräldern.
Cashmore J. et al.	2008	Kartlägga hur tonåringars övernattningsar ser ut hos besöksföräldern, hur ofta och hur det påverkar barn-föräldra förhållandet.	De tonåringar som regelbundet sov över hos besöksföräldern rapporterade närmare kontakt med och bättre förhållande till båda föräldrarna.
Cashmore J & Parkinson P	2008 (nr 1)	Att ta reda på om barnens delaktighet vid vårdnadstvister skulle vara av betydelse	Ju äldre barnet var (12 år och uppåt) desto mer hade de att säga till om angående boende och umgänge
Clausson E, Pettersson K, Berg A	2003	Att beskriva skolsköterskors syn på skolbarns hälsa och deras attityd till att dokumentera i elevernas journal	Att 75% av alla spontana elev-besök var av psykisk karaktär och de flesta skolsköterskorna hade svårigheter att dokumentera psykisk ohälsa
Clausson E, Berg A	2004	Var att beskriva familjens betydelse till barn med psykisk ohälsa	Att arbeta med hela familjen i kombination med verktyg som genogram och familjekartor kan minska stort lidande för skolbarnen och deras familjer.
Cleveland-Gance B.	2007	Undersöka patienternas brist på följsamhet till behandling och hur man kan åtgärda det.	Motiverande samtal är ett bra hjälpmedel för bättre följsamhet och behandling.
Dunn J, Deater- Deckard K	2001	Att undersöka barnens syn på förändringar efter föräldrarnas separation och deras syn på relationen i familjen	Relationerna mellan familjemedlemmarna förändras över tid och det är viktigt för barnen med goda kamratkontakter om relationerna inom familjen inte är tillräckliga.
Gilmore S.	2006	Undersöka barns anpassning och kontakt med pappan efter en separation.	Kontakten med pappan var viktig efter separation mellan föräldrarna.
de Graaf et. al.	2007	Granska hur skilda föräldrars kontakt med sina vuxna barn ser ut.	Skilsmässa påverkar föräldra-barn-kontakten negativt både kort -och långsiktigt.
Hetherington E	2003	Undersöka barns anpassning efter skilsmässa och omgifte.	De flesta barn lyckas bra i livet trots skilsmässa, pojkar i förpuberteten löper störst risk för psykisk ohälsa och riskbeteende.
Hogan et.al.	2003	Undersöka barns erfarenheter i samband med att föräldrarna separerar.	Både positiva och negativa känslor i samband med separation. Viktigt med kontakten med besöksföräldern.

Tabell 3 resultatets granskade artiklar

Författare	Årtal	Syfte	Resultat
Kaltenborn et.al.	1998	Studera barnens bästa vid domstolsbeslut angående separation.	Omständigheterna kring separationer är av stor vikt för barnens framtida välmående.
Kaltenborn K-F	2001	Barns bästa och barns bestämmande i domstolsbeslut angående boende.	Vikten av att barn måste få vara medbestämmande i beslut som fattas angående deras boende.
Kelly J. B.	2003	Belysa barns och ungdomars situation vid en separation.	Många faktorer spelar in på barns och ungdomars situation vid en separation och hur de mår efteråt.
Laumann-Billings L, Emery R E	2000	Att ta reda på barns upplevelse av separationer	Att skilsmässobarn många gånger upplever att de haft en svårare barndom jämfört med andra barn och ungdomar.
Lee M-Y	2002	Undersöka vilken boendeform som är bäst för barnen efter en separation och hur barnen anpassar sig efter en separation.	Många faktorer påverkar vilken boendeform som är bäst för barnet och hur barnet anpassar sig efter en separation.
Mantle et al.	2007	Undersöka vikten av och omfattningen av barns rätt att uttrycka sin vilja angående boende och umgänge vid en separation mellan föräldrarna.	Barn påverkas i stor utsträckning av vad andra tycker eller vill att de ska säga i domstolsbeslut vid en separation.
Miller M.	2006	Hur kan relationen mellan barn och deras pappor förbättras när pappan är besöksförälder.	Hur ett hjälpprogram i USA påverkar relationen mellan barn och pappan positivt när pappan är besöksförälder.
Palmer S.	2002	Hur påverkar en separation och olika vårdnadsformer barnen.	Delad vårdnad och regelbundet umgänge med båda föräldrarna gynnar barnens utveckling.
Poussin G, Martin-Lebrun E	2002	Att ta reda på barns självkänsla påverkas av separationer	Skilsmässobarn har oftare sämre självkänsla jämfört med barn med bägge föräldrarna
Roe et.al.	2006	Syftet var att se om familjesammansättningen hos barnfamiljer såg lika ut efter två år.	I flertalet fall var familjekonstellationerna förändrade. Syskon hade flyttat, pappa hade flyttat och mamma bodde ensam.
Sarkadi et al.	2008	Undersöka pappans inverkan på barnens psykiska utveckling	Barn som har en aktiv fadersgestalt har färre psykiska problem och beteendeproblem.
Skjörten et.al.	2007	Undersöker sambandet mellan lag, social status och barnets rätt till medbestämmande vid val av boendeform efter en separation.	Barnets ålder samt föräldrarnas utbildningsnivå var avgörande för graden av medbestämmande.

Tabell 3 resultatets granskade artiklar

Författare	Årtal	Syfte	Resultat
Solomon J, George C.	1999	Jämföra gifta och separerade mammors omvårdnad och anknytning till sina små barn.	Mammornas uppfattning om sig själva som en bra vårdgivare skiljer sig mellan gifta och separerade mammor.
Solomon J, George C.	1999	Undersöka barns anknytning till sina föräldrar vid växelvis boende efter en separation.	Barn som bor växelvis kan få störningar i anknytningen till sina föräldrar.
Strohschein L.	2005	Att undersöka barns psykiska hälsa efter att föräldrarna skilt sig	Konstaterar att familjedynamiken är viktig för hur barnen mår efter en skilsmässa.
Strous M	2007	Att undersöka om familjerätten verkligen såg till barnets bästa i vårdnadstvister och val av boendeform	Barnets bästa bedöms fortfarande utifrån de vuxnas sätt att se på vad som är det bästa för barnen.
Svavarsdottir E.	2006	Hur kan familjecentrerad omvårdnad hjälpa familjer till kroniskt sjuka barn.	Familjecentrerad omvårdnad lämpar sig väl som omvårdnadsmodell i familjer med kroniskt sjuka barn.
Videon T.	2005	Undersöka hur viktig pappan är för ett barns utveckling	Pappan visar sig vara mycket viktig för ett barns normala utveckling
Wallerstein J.	2005	Undersöka hur barn och vuxna skilsmässobarn upplevt och hanterat separationen.	Hur barnet klarar en separation beror inte på själva boendeformen och barn lider lika mycket av en skilsmässa även om föräldrarna är överens och kan samarbeta.
Wilson G B.	2006	Ta reda på hur pappa-barnrelationen ser ut i samband med separationer	Att barnens kontakt med pappan är beroende av bland annat relationen mellan mamma och pappa. Om pappan är högutbildad, har bra ekonomi och engagerad i barnets aktiviteter så gynnar det relationen till barnen.

Referenslista

Ahrons, C. R. (2007) Family ties after divorce: Longterm implications for children. *Family Process*, 46 (1), 53-65.

Barnombudsmannen . (2003). Barn och unga berättar om stress. Stockholm. Hämtad 081229, från <http://www.bo.se>

Bauserman , R. (2002). Child Adjustment in Joint-Custody Versus Sole-Custody Arrangements: A Meta-Analytic Review. *Journal of Family Psychology* 16(1), 91-102.

Bing, V. (2003). *Små, få och fattiga- Om barn och folkhälsa*. Lund: Studentlitteratur AB.

Braver, S. L., Fabricius,W. V. & Ellman, I. M. (2003). Relocation of children after divorce and children´s best interests: New evidence and legal considerations. *Journal of Family Psychology*,17 (2), 206-219.

Broberg, A. & Bohlin, G. (2004). *Växelvis boende för små barn- Utvecklingspsykologiska aspekter* (Socialstyrelsen, 2004). Lindesberg, Bergslagens grafiska.

Cashmore, J. & Parkinson, P. (2008). Overnight stays and children´s relationships with resident and non-resident parents after divorce, *Journal of Family Issues*, 29(6) 707-733.

Cashmore, J. & Parkinson, P. (2008a). Children´s and parents´ perceptions on children´s participation in decision making after parental separation and divorce, *Family Court Review*, 46(1) 91-104.

Clausson ,E., Petersson, K. & Berg, A. (2003). School nurses` view of the schoolchildren`s health and their attitudes to document it in the school health record- a pilot study, *Scandinavian Journal of Caring Sciences* 17, 392-398.

Clausson, E. & Berg, A. (2004). Family intervention sessions in School health service- A way to improve schoolchildren`s mental health. *Journal of Family Nursing* 14(3), 289-313.

Dunn, J. & Deater-Deckars, K. (2001). Children's views of their changing families. *Published for the Joseph Rowntree Foundation by YPS*

de Graaf, P. M., Fokkema, T. (2007). Contacts between divorced and non-divorced parents and their adult children in the Netherlands: An investment perspective. *Oxford Journals, European sociological review* 23(2), 263-277.

Eide, T. & Eide, H. (2006). *Kommunikation i praktiken- relationer, samspel och etik inom socialt arbetet, vård och omsorg*. Stockholm: Liber AB

Ejderstedt, K. (2004). *Barnets bästa i tvistefrågor om vårdnad, boende och umgänge*. D-uppsats. Luleå Universitet, Institutionen för Industriell ekonomi och Samhällsvetenskap

Friedman, M.M. (1998). Family nursing: Research, theory and practice. *Journal of Family Nursing*, 13(3), 287-289.

Forsberg, C. & Wengström, Y. (2008) *Att göra systematiska litteraturstudier: Värdering, analys och presentation av omvårdnadsforskning*. Stockholm: Natur & Kultur.

Gance-Cleveland, B. (2007). Motivational Interviewing: Improving patient education, *Journal of Pediatric Nurse Practitioners* 12(2), 81-88.

Gilmore, S. (2006). Contact / shared residence and child well-being: Research evidence and its implications for legal decision-making, *International Journal of Law, Policy and the Family* 20, 344-365.

Hagelin, E., Magnusson, M. & Sundelin, C. (2007). *Barnhälsovård*. Stockholm: Liber AB.

Hetherington, M. (2003). Social support and the adjustment of children in divorced and remarried families, *Childhood* 10, 217-236.

Hogan, M. D., Halpenny, A- M. & Greene, S. (2003). Change and continuity after parental separation: Children's experiences of family transitions in Ireland. *Department of Psychology and the Childrens Research Centre, Dublin*.

Hughes, K. (2007). Mothering mothers: An exploration of the perceptions of adult children of divorce. *Australian Journal of Social Issues* 42(4), 563-579.

Höjer, I. & Röbbäck, K. (2007). *Barn i kläm*. (Stiftelsen Allmänna barnhuset, 2007:1). Stockholm.

Kaltenborn, K-F. (1998). The welfare of the child in custody disputes after parental separation or divorce. *International Journal of Law, Policy and the Family* 12, 74-106.

Kaltenborn, K-F. (2001). Children's and young people's experiences in various residential arrangements: A longitudinal study to evaluate criteria for custody and residence decision making. *British Journal of Social Work* 31, 81-117.

Kelly, J. B. (2003). Changing perspectives on children's adjustment following divorce: A view from the United States. *Childhood* 10, 237-254.

Laumann-Billings, L. & Emery, R.E. (2000). Distress among young adults from divorced families. *Journal of Family Psychology* 14(4), 671-687.

Lee, M-Y. (2002). A model of children's postdivorce behavioral adjustment in maternal- and dual- residence arrangements. *Journal of Family Issues* 23(5), 672-697.

Linder, E. (2003). Distriktssköterskan igår – idag – imorgon: Ett diskussionsunderlag. Hämtad 080917, från Familjemedicinska institutet, www.fammi.se

Malmsten, K. (2001). *Etik i basal omvårdnad: I någon annans händer*. Lund: Studentlitteratur AB.

Mantle, G., Moules, T., Johnson, K., Leslie, J., Parsons, S. & Shaffer, R. (2007). Whose wishes and feelings? Children's autonomy and parental influence in family court enquiries. *British Journal of Social Work* 37, 785-805.

Miller, M. (2006). Through the eyes of a father: How PRWORA affects non-resident fathers and their children. *International Journal of Law, Policy and the Family* 20, 55-73.

Nordström, Å. (2004). Barns kontakter med separerade föräldrar: Växelvis boende ökar. *Välfärd* 3, 4-5.

Palmer, S. (2002). Custody and access issues with children whose parents are separated or divorced. *Canadian Journal of Community Mental Health Special Supplement* 4, 25-38.

Polit, D. & Hungler, B. (1999) *Nursing Research: Principles and methods*. Philadelphia: J.B.Lippincott company.

Poussin, G. & Martin-Lebrun, E. (2002). A french study of children's self-esteem after parental separation. *International Journal of Law, Policy and the family* 16, 313-326.

Riksföreningen för skolsköterskor. (2008). Funktionsbeskrivning för skolsköterskor. Hämtad 080815, från www.skolskoterskor.se

Roe, A., Bridges, L., Dunn, J. & O'connor, T-G. (2006). Young children's representations of their families: A longitudinal follow-up study of family drawings by children living in different family settings. *International Journal of Behavioral Development* 30, 529-536.

Rädda Barnen (2008) *Skiljas barnen berättar*. Värnamo: Fälth & Hässler.

Sahlqvist, L., Wiberg, E. & Arvidsson, K. (2001). *Vård och omsorg*. Tågarps: Utbildningslitteratur.

Sarkadi, A., Kristiansson, R., Oberklaid, F. & Bremberg, S. (2008). Fathers' involvement and children's developmental outcomes: A systematic review of longitudinal studies. *Acta Paediatrica* 97, 153-158.

Saveman, B-I. & Benzein, E. (2003). Familjefokuserad omvårdnad – Ett strategidokument. Hämtad 080815, från Institutionen för Hälso- och Beteendevetenskap, <http://www.hik.se/dokument/.%5Chbv%5Cpdfdokument/HIKStrategi2.pdf>

Skjörten, K. & Barlindhaug, R. (2007). The involvement of children in decisions about shared residence. *International Journal of Law, Policy and the Family* 21, 373-385.

Solomon, J. & George, C. (1999a). The development of attachment in separated and divorced families, effects of overnight visitation, parent and couple variables. *Attachment & Human Development* 1(1), 2-33.

Solomon, J. & George, C. (1999). The caregiving system in mothers of infants: A comparison of divorcing and married mothers. *Attachment & Human Development* 1(2), 171-190.

Statistiska centralbyrån, SCB. (2008). Barn- och familjestatistik. Hämtad 081229, från http://www.scb.se/templates/Product____15656.asp

Strohschein, L. (2005). Parental divorce and child mental health trajectories. *Journal of Marriage and Family* 67, 1286-1300.

Strous, M. (2007). Post-divorce relocation: In the best interests of the child? *South African Journal of Psychology* 37(2), 223-244.

Svavarsdottir, E. K. (2006). Listening to the family's voice: Nordic nurses movement toward family centered care, *Journal Family Nurse* 12, 346-367

SFS 1985:1100 kap 14. *Skollagen*. Stockholm: Riksdagen. Hämtad 080815, från www.riksdagen.se

Thornstam, L. (1996). Separationsbarns boende, *Nordisk Socialt Arbeid* 3, 1-11.

Utrikesdepartementet, UD. (2003). *Mänskliga rättigheter- Konventionen om barns rättigheter* [Broschyr]. Stockholm: Edita Norstedts Tryckeri AB

U.S. Bureau of the Census. (1990). Household and family characteristics. March 1990 & 1989. *Current Population Reports*, Series P-20, No. 1058. Washington, DC: U.S. Government Printing Office.

Wallerstein, J. S. (2005). Growing up in the divorced family. *Clinical Social Work Journal*, 33 (4), 401-418.

Videon, T. (2005). Parent-child relations and children's psychological well-being: Do dads matter? *Journal of Family Issues* 26(1), 55-78.

Wilson, G. B. (2006). The non-resident parental role for separated fathers: A review. *International Journal of Law, Policy and the Family* 20, 286-316.

Willman, A., Stoltz, P. & Bahtsevani, C. (2006). *Evidensbaserad omvårdnad- En bro mellan forskning och klinisk verksamhet*, Lund: Studentlitteratur AB.

Wohlin, A. M. (2008). *ICN:s etiska kod för sjuksköterskor*. [Broschyr]. Stockholm: Bromma-tryck&Brolins AB

World Health Organisation. (2008). *Health 21: The health for all policy framework for the WHO European Region*. Geneva: World Health Organisation. Hämtad 080815, från <http://www.euro.who.int/document/health21/wa540ga199heeng.pdf>

Wright, M. L., Watson, L. W. & Bell, M. J. (2002). *Familjefokuserad omvårdnad*. Lund: Studentlitteratur.

Öberg, G. & Öberg, B. (2002). *Vuxna skilsmässobarn berättar*. Stockholm: Bokförlaget Prisma.

Bilaga 1

Granskningsmall för kvalitetsbedömning av kvantitativa studier

	Fråga	Ja	Nej
1.	Motsvarar titeln studiens innehåll?		
2.	Återger abstraktet studiens innehåll?		
3.	Ger introduktionen en adekvat beskrivning av vald problematik?		
4.	Leder introduktionen logiskt fram till studiens syfte?		
5.	Är studiens syfte tydligt formulerat?		
6.	Är frågeställningarna tydligt formulerade?		
7.	Är designen relevant utifrån syftet?		
8.	Finns inklusionskriterier beskrivna?		
9.	Är inklusionskriterierna relevanta?		
10.	Finns exklusionskriterier beskrivna?		
11.	Är exklusionskriterierna relevanta?		
12.	Är urvalsmetoden beskriven?		
13.	Är urvalsmetoden relevant för studiens syfte?		
14.	Finns populationen beskriven?		
15.	Är populationen representativ för studiens syfte?		
16.	Anges bortfallets storlek?		
17.	Kan bortfallet accepteras?		
18.	Anges var studien genomfördes?		
19.	Anges när studien genomfördes?		
20.	Anges hur datainsamlingen genomfördes?		
21.	Anges vilka mätmetoder som användes?		
22.	Beskrivs studiens huvudresultat?		
23.	Presenteras hur data bearbetats statistiskt och analyserats?		
24.	Besvaras studiens frågeställningar?		
25.	Beskriver författarna vilka slutsatser som kan dras av studieresultatet?		
26.	Diskuterar författarna studiens interna validitet??		
27.	Diskuterar författarna studiens externa validitet?		
28.	Diskuterar författarna studiens etiska aspekter		
29.	Diskuterar författarna studiens kliniska värde?		

Maxpoäng: 29

Erhållen poäng:

Kvalitet: låg medel hög

Mallen är en modifierad version av Willman, A., Stoltz B. & Bahtsevani, C. (2006) och Forsberg, C. & Wengström Y. (2003)

Bilaga 2

Granskningsmall för kvalitetsbedömning av kvalitativa studier

	Fråga	Ja	Nej
1	Motsvarar titeln studiens innehåll?		
2	Återger abstraktet studiens innehåll?		
3	Ger introduktionen en adekvat beskrivning av vald problematik?		
4	Leder introduktionen logiskt fram till studiens syfte?		
5	Är studiens syfte tydligt formulerat?		
6	Är den kvalitativa metoden beskriven?		
7	Är designen relevant utifrån syftet?		
8	Finns inklusionskriterier beskrivna?		
9	Är inklusionskriterierna relevanta?		
10	Finns exklusionskriterier beskrivna?		
11	Är exklusionskriterierna relevanta?		
12	Är urvalsmetoden beskriven?		
13	Är urvalsmetoden relevant för studiens syfte?		
14	Är undersökningsgruppen beskriven avseende bakgrundsvariabler?		
15	Anges var studien genomfördes?		
16	Anges när studien genomfördes?		
17	Anges vald datainsamlingsmetod?		
18	Är data systematiskt insamlade?		
19	Presenteras hur data analyserats?		
20	Är resultaten trovärdigt beskrivna?		
21	Besvaras studiens syfte?		
22	Beskriver författarna vilka slutsatser som kan dras av studieresultatet?		
23	Diskuterar författarna studiens trovärdighet?		
24	Diskuterar författarna studiens etiska aspekter		
25	Diskuterar författarna studiens kliniska värde?		
Summa			

Maxpoäng: 25

Erhållen poäng:

Kvalitet: låg medel hög

Mallen är en modifierad version av Willman, A., Stoltz B. & Bahtsevani, C. (2006) och Forsberg, C. & Wengström Y. (2003)

Bilaga 3

Kvalitetsbedömning av systematiska översikter och meta-analyser

Utgår studien från en väldefinierad frågeställning?

Överensstämmer studiens fokus med egna inkluderingskriterier avseende:

Ja Nej Vet ej

Urval, ”korrekt” fokus?

Vårdsituation, ”korrekt” fokus?

Resultat, ”korrekt” fokus?

Finns redovisning av relevanta inkluderingskriterier i studien avseende:

Ja Nej Vet ej

Ingår ”rätt” sorts studier för ändamålet?

Var sökningen rigoröst utförd?

Är inkluderade studier kvalitetsvärderade?

Är studiens inkludering, sökning, kvalitetsgranskning reproducerbar?

Var resultaten liknande i de inkluderade studierna?

Är resultaten från samtliga inkluderade studier klart och tydligt redovisade?

Är förekommande variationer i resultatet diskuterade?

Övergripande resultat från studien (signifikans, NNT, odds ratio, mm):

.....
.....

Finns precisa resultat redovisade i studien? (Konfidensintervall):

.....
.....

(Willman A, Stoltz P, Bahtsevani C 2006. *Evidensbaserad omvårdnad- en bro mellan forskning och klinisk verksamhe*. Studentlitteratur Lund)